

Blik op de toekomst

Student: Rutger van Veen
Studentnummer: 1425019

Master Special Educational Needs (M SEN)
Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Leerroute: Schooldecaan
Begeleider: Kara Vloet
Juni 2011

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
Inleiding	6
Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling	8
1.1 Maatschappelijke ontwikkelingen	8
1.2 Probleemstelling	9
1.3 Aanleiding	10
Hoofdstuk 2 Theoretische onderbouwing	11
2.1 Loopbaancompetentie werkexploratie	11
2.2 Werkwaarden	12
2.3 Kiezen van werk	14
2.4 Competenties	16
2.5 Informatie verzamelen	17
Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie	19
3.1 De onderzoeksvraag en de deelvragen.....	19
3.2 Onderzoekstrategie	20
3.3 Data verzamelen	21
3.4 Analyse.....	23
Hoofdstuk 4 Resultaten	24
4.1 De bevindingen.....	24
4.1.1 Oriëntatie.....	24
4.1.2.Beroepsgericht programma	26
4.1.3 Stage.....	27
4.1.4 In gesprek	29
4.1.5 Buitenschoolse activiteiten	31
4.1.6 Gebruikte media	33
4.1.7 Personen met invloed	35
4.1.8 Werkwaarden	37
4.1.9 Voorzieningen	39
4.2 Interview	41

Hoofdstuk 5 Conclusies	43
5.1 Op welke manier vormen leerlingen zich een beeld van beroepen?.....	43
5.2 Welke criteria worden door de groep doven en slechthorenden gehanteerd bij het kiezen van een beroep.....	45
5.3 Wat zijn de gevolgen van de manier waarop beeldvorming van beroepen tot stand komt ..	46
5.3.1 Stage	47
5.3.2 In gesprek	47
5.4 Wat kan Compas bijdragen tot een betere beeldvorming	49
5.4.1 Inhoud afdelingsprogramma verbeteren.....	49
5.4 2 Differentiëren in programma's beroeps- afdelingen	50
5.4 3 Beroepsgerichte vakdocenten trainen in het voeren van reflectiegesprekken	51
5.4 4 Snuffelstage in de onderbouw	51
Hoofdstuk 6 Evaluatie van het onderzoek	52
6.1 Inclusie	52
6.2 Mijn onderzoek en de ervaringen	53
Literatuurlijst	56

Samenvatting

Dit praktijkonderzoek, uitgevoerd binnen de opleiding Master SEN, heeft als doel het verbeteren van de eigen praktijksituatie.

Onderzoeken is een manier om tot kennis te komen langs een methodische weg, door met zintuigelijke waarnemingen te ervaren wat er werkelijk gebeurt en het raadplegen van geschreven documenten (Harinck, 2010).

Het thema van dit onderzoek is beeldvorming van beroepen. De school waar ik als beroepsgericht vakdocent en decaan werkzaam ben, Kentalis Compas, biedt voortgezet speciaal onderwijs aan leerlingen van cluster 2. Deze school is voor dove- en slechthorende kinderen en voor kinderen met ernstige spraak- en / of taalmoeilijkheden, mogelijk in combinatie met een andere handicap. Uit onderzoek (Josten, 2007) blijkt dat de positie op de arbeidsmarkt voor deze doelgroep slecht is. Het is voor hen moeilijk een baan te vinden en te behouden. Dit komt omdat veel dove jongeren niet goed op de hoogte zijn van wat hen in de samenleving, en met name op de werkplek, te wachten staat (Wesemann, 2007). Op loopbaancompetenties wordt op Compas al ingezet, maar voor de competentie werkexploratie, waar beeldvorming van beroepen bij past, valt nog heel wat winst te behalen.

Het doel van het onderzoek is onderzoeken of het LOB-programma kan bijdragen tot een betere beeldvorming van beroepen.

De centrale vraag luidt:

Hoe kan LOB op Kentalis Compas bijdragen aan betere beeldvorming van beroepen?

De bijbehorende deelvragen zijn:

1. Op welke manier vormen leerlingen zich nu een beeld van beroepen?
2. Welke criteria worden door de groep doven en slechthorenden gehanteerd bij het kiezen van een beroep?

3. Wat zijn de gevolgen van de manier waarop de beeldvorming van beroepen tot stand komt?
4. Wat kan Kompas bijdragen aan een betere beeldvorming van beroepen?

Het theoretisch kader van de loopbaancompetentie is in hoofdstuk 2 bepaald; onderwerpen die hiermee samenhangen zijn uiteengezet en gestoeld op wat er in de literatuur beschreven is.

Het onderzoek richtte op de leerlingen van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg, hun ouders en de beroepsgerichte vakdocenten. Ook een consulent van Werkpad is er bij betrokken geweest. De consulent is geïnterviewd, allen anderen zijn geënquêteerd.

De gegevens uit de enquêtes zijn geanalyseerd en met elkaar vergeleken. Uit de verkregen resultaten blijkt dat er van beeldvorming bij leerlingen van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg beperkt sprake is. Dit heeft vooral te maken met de inrichting van ons onderwijs.

Om bij te dragen aan betere beeldvorming van beroepen zal aanpassing van het onderwijs nodig zijn.

Aanbevolen wordt om:

- het oriëntatietraject in de onderbouw uit te breiden, waarbij het inhoudelijke programma wordt aangevuld met een snuffelstage, presentaties van ervaringen en reflectiegesprekken met de beroepsgerichte vakdocent.
- differentiatie in de bovenbouw mogelijk te maken. Naast het afdelingsprogramma ook een intersectoraal programma aanbieden om leerlingen, die daaraan behoefte hebben, een versterkte beroepskeuze te laten maken.
- beroepsgerichte vakdocenten te trainen in het voeren van loopbaangesprekken.

Inleiding

Als docent en decaan ben ik verbonden aan Kentalis Compas. Kentalis Compas verzorgt voortgezet speciaal onderwijs voor ongeveer 110 leerlingen in de leeftijd van 12 tot 20 jaar die een indicatie doof of doof-MG (meervoudige handicap) hebben. Daarnaast biedt de school ook plaats aan leerlingen met ernstige spraak-/taalmoeilijkheden (ESM).

Voor leerlingen uit beide doelgroepen wordt er op deze school zowel praktijk- als diplomagericht onderwijs gegeven.

Diplomagericht onderwijs leidt op tot vervolgonderwijs, zoals het MBO en HAVO. Bij praktijkgericht onderwijs is het leerstofaanbod gebaseerd op werk of dagbesteding. Vervolgonderwijs is voor deze groep niet van toepassing.

Als docent verzorg ik de lessen op de afdeling Bouwen, Wonen en Interieur. Ik begeleid leerlingen in de oriëntatie en in de bovenbouw van zowel de diploma- als de praktijkstroom. Als decaan richt ik mij op leerlingen van de diplomastroom. In de toekomst word ik ook decaan van de leerlingen van de praktijkgerichte stroom.

Mijn onderzoek richt zich op beeldvorming van beroepen. Ik wil nagaan hoe de beeldvorming van beroepen bij de leerlingen van Compas tot stand komt, welke factoren meespelen en wie in dit proces actoren zijn. Ik wil weten hoe het is gesteld met de positie van doven en slechthorenden op de arbeidsmarkt, hoe men tot deze positie is gekomen en wat daarvan het gevolg is. Kijkend naar de schoolsituatie is het interessant om te weten of het huidige onderwijsprogramma voldoet aan een goede beeldvorming en of is het voor verbeteringen vatbaar is.

Dit onderzoek ga ik uitvoeren op Kentalis Compas, de school waar ik werkzaam ben. Ik richt me met dit onderzoek op de leerlingen van de diplomastroom, hun ouders en de beroepsgerichte vakdocenten. Ook een consulent van een re-integratiebureau wordt erbij betrokken.

Waarom dit onderwerp?

Zoals ik in mijn LOB-verbeterplan heb beschreven (van Veen, 2010) ben ik bezig het decanaat op Kentalis Compas vorm te geven. De visie op loopbaanoriëntatie en – begeleiding zal naast de leerlingen van de diplomagerichte stroom ook gaan gelden voor leerlingen van de praktijkgerichte stroom. Dove- en slechthorende leerlingen laten oriënteren op werk en beroep is voor mij een relatief onbekend terrein. Als decaan wil ik graag zicht krijgen op hoe leerlingen zich een beeld vormen van een toekomstig beroep, wat wel en niet belemmerend werkt en hoe eventuele belemmeringen om te zetten zijn in mogelijkheden.

Het verslag is als volgt opgebouwd:

Hoofdstuk 1 gaat nader in op de aanleiding en probleemstelling van het onderwerp. Hoofdstuk 2 beschrijft de theoretische onderbouwing. In hoofdstuk 3 wordt de onderzoeksmethode beschreven. Hoofdstuk 4 geeft een weergave van de resultaten en in hoofdstuk 5 worden de conclusie belicht. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de evaluatie van het onderzoek.

Hoofdstuk 1 aanleiding en probleemstelling

In paragraaf 1.1 worden de maatschappelijke ontwikkelingen van dove- en slechthorende jongeren beschreven. Paragraaf 1.2 geeft de probleemstelling weer en in paragraaf 1.3 wordt de probleemstelling geformuleerd.

1.1 Maatschappelijke ontwikkelingen

Veel jongeren blijken te stranden op de overgang van VMBO naar MBO. Dit blijkt uit de nieuwsbrief van het ministerie van OCW (OC&W, 2008). Ook de MBO-instellingen, die te maken hebben met oud-leerlingen van Compas, signaleren deze ontwikkeling. Deze jongeren verlaten vroegtijdig het onderwijs. Voortijdige schoolverlaters is een groep jongeren tot 23 jaar die de school verlaten zonder startkwalificatie. Een jongere heeft een startkwalificatie als hij een HAVO- of VWO-diploma of een diploma op niveau 2 van het MBO haalt.

Het aantal voortijdig schoolverlaters van de groep leerlingen van cluster 2 is niet bekend. Naast het feit dat een aantal doven en slechthorenden het vervolgonderwijs vroegtijdig verlaat, ondervindt deze groep op de weg naar werk nog andere problemen, zoals:

- een auditieve beperking kan een informatieachterstand vormen waardoor de beeldvorming van een beroep wordt belemmerd die doven en slechthorenden in de toekomst willen uitoefenen (GGMD, 2010).
- Dove jongeren gaan de arbeidsmarkt meestal op met weinig informatie over de snel veranderende maatschappij. Ze kunnen niet anticiperen op al deze ontwikkelingen (Wesemann, 2007).
- Er is een grote kloof tussen de competenties van dove jongeren en de hoge eisen de arbeidsmarkt stelt (Wesemann, 2007).

- Eenmaal op die arbeidsmarkt is de positie van auditief beperkten slechter dan die van horenden (Josten. 2007). Veel mensen met een auditieve beperking hebben een baan onder hun niveau of zijn onder hun niveau geschoold.

1.2 Probleemstelling

Voor de groep doven en slechthorenden in onze samenleving is het met de positie op de arbeidsmarkt niet best gesteld. Velen zitten werkloos thuis; ze kunnen geen baan vinden of werk behouden.

Werk hebben is belangrijk. Het geeft een gevoel van onafhankelijkheid en het idee dat je nuttig bent voor de maatschappij, het verbetert de financiële positie, verkleint de kans op sociaal isolement en zorgt voor een zinvolle dagbesteding. Dit alles behoort tot de meest elementaire levensbehoeften.

Volgens Wesemann (2007) zijn veel dove jongeren niet goed op de hoogte wat hen in de samenleving, met name op de werkplek, te wachten staat. Er is een grote kloof tussen de competenties van dove jongeren en de hoge eisen die de arbeidsmarkt stelt. Hij vindt dat jongeren beter toegerust moeten worden op weg naar de arbeidsmarkt.

Uit onderzoek (Josten en collega's, 2007) blijkt dat 50% van de groep doven niet deelneemt aan het arbeidsproces. De arbeidsmarktpositie van doven en slechthorenden is slecht.

De stagecoördinator en jobcoach van Compas ervaart in zijn werkpraktijk dat onze leerlingen vaak een irreëel beroepsbeeld hebben. Eveneens ontbreekt het hen vaak aan sociale- en werknemersvaardigheden.

Een onderzoek naar loopbaancompetenties (van Zandvoort, 2009) wijst uit dat het onze leerlingen ontbreekt aan reëel zelfbeeld. De onderzoeker heeft zich in dit onderzoek beperkt tot het onderwerp zelfregulatie, bestaande uit zelfreflectie en zelfsturing.

Aan zelfregulatie wordt op Compas nu gewerkt door de MELBA-methode te gebruiken. MELBA is een matchinstrument waarmee aan de ene kant de

mogelijkheden van een persoon en aan de andere kant de eisen van een functie gedocumenteerd kunnen worden. De methode wordt gebruikt om leerlingen op zichzelf te laten reflecteren en om ontwikkeldoelen te stellen.

1.3 Aanleiding

De conclusies van de onderzoekers, benoemd in voorgaande paragrafen, en de ervaringen van de dagelijkse praktijk van onze stage coördinator en jobcoach hebben mij aanleiding gegeven om mijn onderzoek te richten op de beeldvorming van beroepen.

De centrale onderzoeksvraag is: *Hoe kan LOB op Kentalis Compas bijdragen aan betere beeldvorming van beroepen?*

De bijbehorende deelvragen waarop ik antwoord wil hebben zijn:

1. Op welke manier vormen leerlingen zich u een beeld van beroepen?
2. Welke criteria worden door de groep doven en slechthorenden gehanteerd bij het kiezen van een beroep?
3. Wat zijn de gevolgen van de manier waarop de beeldvorming van beroepen tot stand komt?
4. Wat kan Compas bijdragen aan een betere beeldvorming van beroepen?

Door antwoorden te zoeken op deze deelvragen zijn de activiteiten op het gebied van beeldvorming geïnterpreteerd en geëvalueerd. De gegevens van de verschillende actoren zijn afzonderlijk van elkaar geanalyseerd en met elkaar vergeleken. Uit de resultaten zijn conclusies getrokken, die invloed zullen hebben op het onderwijsprogramma van de school.

Aan de hand van de conclusies zijn verbetervoorstellen geformuleerd, die daarmee antwoord geven op de centrale onderzoeksvraag.

Hoofdstuk 2 De theoretische onderbouwing

Paragraaf een beschrijft de definitie van de loopbaancompetentie werkexploratie. Paragraaf twee tot en met vier beschrijven de begrippen die samenhangen met het onderwerp werkexploratie.

2.1 Loopbaancompetentie werkexploratie

Scholen en docenten die de kwaliteit van de keuze van leerlingen voor een opleidingsrichting en beroepstoekomst zouden willen versterken, doen er goed aan om veel aandacht te besteden aan de ontwikkeling van loopbaancompetenties (Meijers, Kuijpers en Bakker, 2006)

Loopbaancompetenties zijn competenties waarmee je reflecteert op persoonlijke loopbaanwensen en waarmee kwaliteiten en mogelijkheden in beeld worden gebracht. Daarnaast gaat het om competenties waarmee acties wordt ondernomen om loopbaanwensen waar te maken.

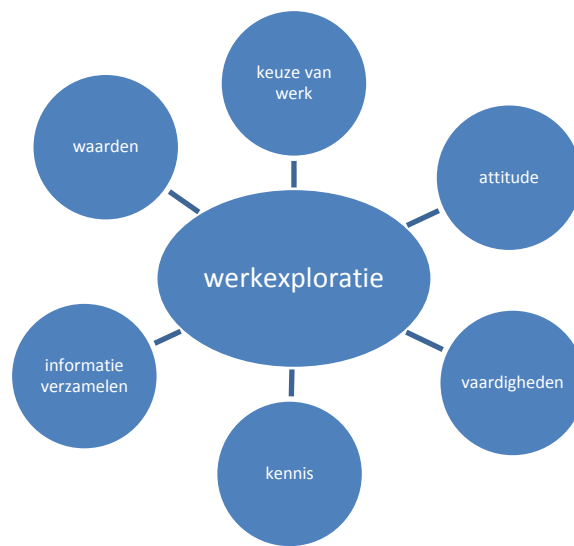
Kuijpers onderscheidt vijf loopbaancompetenties die van belang zijn voor het verkrijgen van werk dat voldoening en betekenis geeft.

Deze zijn: motievenreflectie, kwaliteitenreflectie, werkexploratie, loopbaansturing en netwerken.

Zoals ik in de inleiding heb beschreven is mijn onderzoek gericht op hoe de beeldvorming van beroepen plaatsvindt bij leerlingen van Compas. Om een beeld te kunnen vormen is een zoektocht noodzakelijk. De loopbaancompetentie die daarvoor nodig is, is werkexploratie.

Werkexploiratie is het onderzoeken van eisen en waarden in werk en de mogelijkheden om te veranderen van werk. Je gaat op zoek naar werk waarin je persoonlijke waarden overeenkomen met de normen en waarden die in dat werk gelden en waarin je kwaliteiten aansluiten bij de ontwikkelingen die in dat werk voorkomen (Kuijpers (2010)

In onderstaand diagram zijn onderwerpen genoteerd die direct verband hebben met de loopbaancompetentie werkexploratie. De onderwerpen worden in dit hoofdstuk nader uitgewerkt.

2.2 werkwaarden

Waarden zijn idealen en motieven die in een samenleving of groep het nastreven waard zijn. Het zijn persoonlijke opvattingen over wat belangrijk en wenselijk is die worden verkregen op grond van ervaringen. Naast dat een persoon gericht is op zelfontplooiing is hij ook op zoek verbondenheid met een ander, zonder daarbij uit te zijn op eigen voordeel. In het geval van een beroepskeuze heeft het begrip waarde betrekking op de persoon in relatie tot het beroep. Het beroep kan worden gebruikt als instrument om de persoonlijke waarden als doelen te verwezenlijken. Werkwaarden bepalen waarom een baan plezierig is en motiverend wordt gevonden

Het toekennen van waarden is belangrijk om te kunnen anticiperen op en plannen maken voor de toekomst.

(Werk)waarden kunnen worden onderscheiden in extrinsieke aspecten, zoals salaris en promotiekansen en intrinsieke aspecten, die worden gevormd door autonomie, leermogelijkheden en creativiteit. Daarnaast onderscheidt men ook sociale aspecten; deze hebben te maken met de relatie collega's en leidinggevenden, teamwork en vriendschap.

Uit studie is gebleken dat waarden verschillen naar mate men is opgeleid. Hoe hoger men is opgeleid, hoe belangrijker uitdaging en ontwikkeling is. Volgens van Geffen (1977, in Spijkerman & Admiraal, 2000) zijn werkwaarden in te delen in:

1. Inhoud van het werk.
 Waarmee wil ik me in het werk bezighouden?
 Mensen, dingen, gegevens en ideeën
2. Grondhouding van waaruit men bezig is.
 Vanuit welke instelling wil ik me bezighouden met mensen, dingen, gegevens en ideeën?
 Uitvoerend-, creatief-, commercieel-, leidinggevend theoretisch-wetenschappelijk of artistieke instelling.
3. De werkomgeving.
 Wat verwacht ik van de werkomgeving waarin ik wil werken?
 Goed geleid, prettige sfeer en vriendelijke collega's, zelfstandig werk
4. De structurering van de werkzaamheden
 Hoe verloopt het werk?
 Vaste patronen, afwisselend, binnenwerk-buitenwerk.
5. Bevredigingsmomenten en beloning.
 Welke mogelijkheden wordt mij door het werk geboden?
 Vast werk, gunstige arbeidsomstandigheden, waardering.
 Het gevoel te kunnen presteren, ontplooiën van sterke kanten, balans tussen

2.3 Kiezen van werk.

Het kiezen van een beroep leidt tot het sluiten van compromissen tussen de individuele wensen en mogelijkheden. Het ideaal en de werkelijkheid vallen zelden samen. Welke factoren de doorslag geven bij een dergelijk compromis is per situatie en per individu verschillend (Spijkerman & Admiraal, 2000).

Jongeren kiezen irrationeel. De beelden die jongeren hebben over banen, kloppen vaak niet met de werkelijkheid waardoor loopbaaninformatie over leuke en interessante banen hen niet bereikt. De beroepswens blijkt het resultaat te zijn van een min of meer intuïtief wegstrepen van minder aantrekkelijke mogelijkheden (neuvel, 2005; Lange, 1983; Lange & Neuse, 1985; Heinz, Kruger e.a, 1985; Heiz & Witzel, 1995 in Leren keizen/kiezen leren, 2010).

Beekers noemt dit de prullenbakmethode.

Uit onderzoek (Du Bois-Reymond, te Poel & Ravesloot, 1998) blijkt dat jongeren de ontwikkelingen van de arbeidsmarkt onvoldoende mee laten wegen in hun keuze. De organisatie voor Strategisch

Arbeidsmarktonderzoek (OSA) stelt dat:

- voor jongeren de arbeidsmarktoverwegingen een geringe rol spelen;
- voor jongeren de intrinsieke aspecten van studie en het beroep het zwaarst wegen bij keuzebeslissingen, welke tot teleurstellingen kunnen leiden die voorkomen hadden kunnen worden als in de beslissing de beschikbare informatie over de arbeidsmarkt was meegenomen.

Een mogelijke verklaring hiervoor is de onzekere verwachtingen die jongeren hebben over de arbeidsmarktontwikkelingen;

- men aanneemt dat leerlingen (en hun ouders) zich in hun gedrag laten leiden door informatie over de arbeidsmarkt, omdat zij uit onzekerheid in hun keuzebeslissingen laten leiden door intrinsieke aspecten.

- alleen intrinsieke motieven gebruiken om een keuze te maken voor een opleiding of beroep tot teleurstellingen kan leiden (werkloosheid of onvoldoende geschoold/over geschoold) Leerlingen en hun ouders zouden op het juiste moment informatie moeten krijgen over de arbeidsmarktontwikkelingen.

Het blijkt dat het wel meevalt met de hierboven genoemde onzekerheid. Ouders laten de feitelijke studie- en beroepskeuze in hoge mate over aan hun kinderen en een grote meerderheid van de kinderen voelt zich niet onzeker over hun keuzes. (van der Linden, 1991). En áls kinderen en hun ouders op institutioneel bepaalde keuzemomenten onzeker zijn, dan is dat van korte duur. (Du Bois-Reymond, Peters & Ravesloot, 1994; Du Bois-Reymond, Te Poel & Ravesloot, 1998). De gevoelens van onzekerheid bij kinderen ontstaat als ze, voornamelijk in economische onzekere tijden, de gevoelens overnemen van hun ouders (Dieleman & Meijers, 2005).

Gezien de hersenontwikkeling zijn jongeren niet toe aan keuzes maken voor de toekomst. De plek waar in de hersenen keuzes worden gemaakt, de prefrontale cortex, is pas volgroeid rond het 25^e levensjaar. Jongeren kiezen op basis van indrukken, gevoelens en geruchten (Nels & van Sark, 2009) Er wordt dan een beroep gedaan op het 'emotionele ervaringsgeheugen', waarin alles is opgeslagen wat hen in het leven is overkomen. Deze ervaringen worden opgeslagen als individuele kennis in de vorm van gevoelens en lichamelijke sensaties (Stroch, 2004, in Beekers, 2006).

Op het moment van kiezen geeft het ervaringsgeheugen een signaal af of iets 'goed voelt' of niet.

Bij het nemen van goede beslissingen is volgens hersenonderzoeker Damasio (2001) rationeel denken onmisbaar. Het emotionele werkgeheugen, het deel van de hersenen waarin oude ervaringen worden opgeslagen om daarmee nieuwe situaties te beoordelen, kan globaal en algemeen kan 'voelen'; wat je wilt of wat goed voor je is, maar met details en wat je precies moet doen in een specifieke situatie weet deze geen

raad Daarnaast zijn jongeren niet goed in staat tot reflectie over zichzelf in relatie tot hun omgeving (Beekers, 2006).

De enige manier om ze toch door een keuzeproces te leiden, is ze aan de hand te nemen (Nelis & van Sark, 2009, p.155). Jongeren hebben behoefte aan iemand die voor hen (vooruit)denkt

Overigens kunnen reflectieve en zelfsturende vermogens bij jongeren wel ontwikkeld worden door het laten opdoen van concrete ervaringen die aansluiten op de cognitieve en emotionele vermogens. Ook hierbij is begeleiding van ouders en docenten is noodzakelijk.

2.4 Competenties

Tot enkele decennia geleden werden mensen die solliciteerden naar een betaalde baan beoordeeld op kennis en inzicht, gemeten aan de hand van behaalde diploma's of getuigschriften van eerdere banen. Er was een grote groep mensen die werden ingezet om hun fysieke eigenschappen. Deze arbeiders hadden vooral geleerd met hun handen te werken. Het denkwerk werd overgelaten aan de diegenen die wel geleerd hadden en leiding gaven aan de arbeiders.

Tegenwoordig ligt de nadruk bij het vinden en behouden van een baan op de combinatie van expertise (beschikbare kennis, inzicht en ervaring) en het gedrag dat nodig of nuttig is om een specifieke taak te verrichten of een probleem op te lossen. Het gaat hier dan meer om het aantoonbare/zichtbaar gedrag. De in het verleden opgedane ervaringen en bewezen vaardigheden zijn hierbij essentieel.

Een competentie is een combinatie van kennis, vaardigheden, houdingen en persoonlijke ontwikkeling. Wanneer men een competentie beheerst, wordt de bijbehorende kennis, vaardigheden en houdingen adequaat toegepast en wordt de persoonlijkheid ontwikkeld.

Volgens Josten, Korver en de Lange (2007) zijn de sociale en werknemersvaardigheden van doven en slechthorenden vaak minder ontwikkeld dan die van horenden. Men moet denken aan:

- gebrek aan kennis over hoe men een potentiële werkgever benadert;
- geen realistisch beeld van wat men kan gaan verdienen;
- gebrek aan kennis van de omgangsvormen op het werk, zoals omgang met leidinggevende, op tijd aanwezig zijn, ziekmelden, etc.).

Wesemann (2007) constateert een grote kloof tussen de competenties van dove jongeren en de hoge eisen die de arbeidsmarkt stelt. Uit interviews met dove jongeren concludeert hij dat veel dove jongeren niet goed op de hoogte zijn van wat hen in de samenleving, en vooral op de werkplek, te wachten staat. Hij doelt hierbij op de sociaal-emotionele vaardigheden. Door gebrek aan werknemersvaardigheden is het lastig om voor de groep werk te behouden. Voor het vinden en het behouden van een baan is juist de rol van de dove medewerkers van belang. Een goede houding hierbij is erg belangrijk. Met een luie en afwachtende houding kan ook een re-integratie bureau weinig helpen (Ribbens 2007, in Klinktprima, 2007, blz.2).

2.5 Informatie verzamelen

Informatie is essentieel bij het sturen van de loopbaan. De loopbaaninformatie kent twee terreinen; de informatie over de eigen persoon en de informatie over de loopbaanmogelijkheden (Spijkerman & admiraal, 2000, p.215).

De informatie die nodig is de loopbaanmogelijkheden te ontdekken is die over opleidingen, arbeidsgebieden, organisaties en functies op de arbeidsmarkt. Deze wordt verstrekt via verschillende informatiemedia, zoals folders, affiches, (beroepen)kranten, video, televisie en als grootste informatieleverancier: internet. Van de huidige wereldburger wordt

verwacht dat hij zelfstandig op allerlei terreinen informatie kan vergaren. De instanties die zich richten en voorzien op(loopbaan) op het gebied van studie, beroep en werkgelegenheid zijn o.a.: Ministerie van Onderwijs & Wetenschappen, scholen, brancheorganisaties, gemeenten, bedrijfsleven.

Jongeren zijn gevoelig voor de manier waarop informatie wordt gebracht. Ze staan pas open voor informatie als ze toe zijn aan informatie die nodig is om antwoorden te krijgen op eigen vragen.

De meeste jongeren hebben weinig behoefte aan informatie, omdat ze alles weten wát ze moeten weten. En als zij al iets willen weten, kloppen zij aan bij mensen in de eigen vertrouwde omgeving (Spijkerman & Admiraal, 2000).

Opleidingen geven feitelijke loopbaaninformatie. In brochures wordt deze informatie van vakinhoud tot toelatingseisen weergegeven, maar jongeren schuiven de informatie achteloos terzijde. Volgens Meijers (2007) laten mensen zich het minst leiden door objectieve informatie. Beroepskeuze wordt bepaald door ervaringen, eigen ervaringen of die van relevante anderen (Nelis & van Sark, 2009, p.154).

Dove jongeren gaan meestal de arbeidsmarkt op met weinig informatie over de snel veranderende maatschappij. De samenleving wordt steeds complexer en er moet veel gecommuniceerd worden. Dove jongeren kunnen niet anticiperen op al deze ontwikkelingen (Wesemann, 2007).

Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie

Paragraaf 3.1 gaat over de onderzoeksvraag, met daarbij de deelvragen. Ook de actoren worden hierin benoemd. In paragraaf 3.2 is de onderzoeksstrategie beschreven. De wijzen van data verzamelen komt in paragraaf 3.3 aan bod. In paragraaf 3.4 is beschreven hoe de data is geanalyseerd.

3.1 De onderzoeksvraag en de deelvragen

Mijn onderzoeksvraag luidt:

Hoe kan LOB op Kentalis Compas bijdrage aan betere beeldvorming van beroepen?

De bijbehorende deelvragen zijn:

1. Op welke manier vormen leerlingen zich u een beeld van beroepen?
2. Welke criteria worden door de groep doven en slechthorenden gehanteerd bij het kiezen van een beroep?
3. Wat zijn de gevolgen van de manier waarop de beeldvorming van beroepen tot stand komt?
4. Wat kan Compas bijdragen tot een betere beeldvorming van beroepen?

Mijn onderzoek is gericht op elf schoolverlaters die de diplomastroom van Kentalis Compas volgen en die dit schooljaar de school gaan verlaten met een diploma van de basis- of kaderberoepsgerichte leerweg. Aan hen is gevraagd naar ervaringen die zij gedurende de schooltijd op Compas hebben opgedaan met betrekking tot het maken van keuzes in relatie tot vervolgopleiding en beroep. Verder worden in dit onderzoek negen ouders en acht beroepsgerichte vakdocenten van de beroepsrichtingen van Compas betrokken. Deze actoren hebben de leerlingen gedurende de schooltijd op Compas in meer of mindere mate begeleid met het keuzeprocess.

De groep dove- en slechthorende leerlingen die op het MBO de beroepsbegeleidende leerweg of de beroepsopleidende leerweg kiezen en een leerbedrijf of stageplaats zoeken, kunnen hulp krijgen van Werkpad. Werkpad is een landelijk werkend re-integratiebedrijf dat gespecialiseerd is in het begeleiden van doven en slechthorenden bij het vinden en behouden van werk. Consulenten begeleiden deze mensen naar een passende arbeidsplaats en geven ondersteuning op het werk. Ook een consulent is betrokken bij dit onderzoek.

3.2 Onderzoekstrategie

Mijn praktijkgericht onderzoek betreft een programma-evaluatie. Een praktijkonderzoek is een onderzoeksvorm welke start bij een probleem, vraag of notie van een praktijk. Een programma-evaluatie is een onderzoeksvorm, die zich richt op het beoordelen van de kwaliteit van de lopende projecten of programma's binnen een instelling of een school (Harinck, 2010).

Zoals ik mijn onderzoeksvraag veronderstel is de beeldvorming van beroepen door de leerlingen van Compas niet voldoende. Onvoldoende beeldvorming kan voor leerlingen een probleem zijn bij het kiezen van een beroep. Door dit onderzoek wordt zicht gekregen op de inhoud en kwaliteit van dit deel van het LOB programma van Compas waaruit conclusies getrokken kunnen worden.

De leerlingen, ouders en docenten is een vragenlijst voorgelegd die kwantitatieve gegevens hebben opgeleverd. De vragenlijst, ook wel enquête genoemd, is als instrument gekozen omdat er nauwkeurige informatie wordt verkregen over onderwerpen die nodig zijn voor dit onderzoek. Daarnaast is het een praktische manier van informatie verzamelen. De leerlingen hebben de vragen op papier aangeleverd gekregen; dat was logistiek gezien het meest voor de hand liggend. Bijlage 1 is de vragenlijst voor de leerlingen en bijlage 2 die van de ouders.

Beroepsgerichte vakdocenten hebben een digitale versie van een vragenlijst ontvangen (bijlage 3). Zij zijn gewend informatie via de digitale snelweg aan te leveren omdat het hierbij mogelijk is om ook buiten school, bijvoorbeeld thuis, te kunnen werken.

Met de consulent van Werkpad heb ik een interview afgenomen. Een samenvatting van het interview is toegevoegd als bijlage 4.

3.3 Data verzamelen

Na goedkeuring van de beoogde werkwijze door het managementteam van Compas zijn leerlingen, ouders en beroepsgerichte vakdocenten schriftelijk geïnformeerd over het doel van het onderzoek. Aan hen is gevraagd medewerking te verlenen door anoniem de vragenlijst in te vullen en deze in mijn postvak terug te leggen of per post of mail retour te zenden. De consulent heb ik telefonisch benaderd en geïnformeerd. Werkpad heeft meerdere consultants. Het was wenselijk om te weten met wie ik een afspraak kon maken voor een interview, zodat ik vooraf mijn vragen ter voorbereiding naar de juiste persoon kon doorsturen.

De vragenlijsten zijn aan leerlingen, ouders en beroepsgerichte vakdocenten voorgelegd in week 16, de week van 18 tot 24 april. Het interview met de consulent was op donderdag 19 mei.

Sommige leerlingen hebben de vragenlijst tijdens de lessen op de beroepsafdeling ingevuld. Anderen hebben er voor gekozen de lijst thuis in te vullen en naar mij per post te retourneren.

De ouders hebben de vragenlijst per post toegestuurd gekregen, met begeleidend schrijven (bijlage 5) en een gefrankeerde retourenveloppe. Een digitale versie was voor hen geen optie; niet alle ouders zijn vaardig met of zijn in het bezit van een computer.

De beroepsgerichte vakdocenten hebben een digitale versie van de vragenlijst ingevuld en via email geretourneerd. Het interview dat ik heb afgenomen met de consulent van Werkpad is een semi-gestructureerd interview. Voor een praktijkonderzoek is deze vorm van interview het

meest van belang (Harinck, 2010). Het interview vond plaats op het hoofdkantoor van Kentalis, waar ook Werkpad gehuisvest is.

Non-responders, waarvan sommige leerlingen en ouders, zijn twee weken na de eerste benadering opnieuw benaderd met het verzoek alsnog de vragenlijst in te vullen en te retourneren. Uiteindelijk hebben twee ouders niet voldaan het verzoek. Een ouder wilde niet meewerken en van de andere ouder is niets meer vernomen.

Alle leerlingen en beroepsgerichte vakdocenten hebben hun medewerking verleend en de vragenlijsten teruggestuurd.

De vragenlijstenlijsten voor leerlingen, beroepsgerichte vakdocenten en ouders kennen een zelfde opbouw. Er worden vragen gesteld over verschillende gebieden binnen de LOB activiteiten die betrekking hebben beeldvorming van beroepen. Het gaat vooral om gesloten vragen waarbij er een aantal, meestal vier, antwoordalternatieven mogelijk zijn. Enkele vragen zijn open, zodat de respondent kon antwoorden zoals hij wil. Het semi-gestructureerd interview dat bij de consulent is afgenomen bevat acht hoofdvragen met een aantal deelvragen.

3.4 Analyse

Alle individuele antwoorden zijn per actor samengevoegd, gevisualiseerd in grafieken en vastgelegd in een resultatenoverzicht per groep. Bijlage 6, 7 en 8 omvatten de resultaten van de groepen leerlingen, ouders en beroepsgerichte vakdocenten.

In hoofdstuk 4 is alle data geanalyseerd door de groepsresultaten met elkaar te vergelijken. Bij de analyse van de gegevens staan de bevindingen van de leerlingen centraal. Zij hebben zich immers een beeld gevormd van een beroep gedurende de schooltijd op Compas. De resultaten van de vakdocenten worden getoetst aan die van de leerlingen; wat heeft de school bijgedragen aan de beeldvorming van beroepen en wat heeft dat voor de leerlingen opgeleverd. De resultaten van de ouders zijn in verband gebracht met die van de leerlingen, wat is de rol van de ouder bij de beroepskeuze. De gegevens van de consulent zijn in verband gebracht met die van de vakdocenten; voldoende de schoolse- en naschoolse activiteiten om de leerlingen een goed beeld van beroepen te laten vormen.

Hoofdstuk 4 Data analyse en resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten gevisualiseerd en beschreven die voortkomen uit de gegevens van de vragenlijsten van de leerlingen, ouders, beroepsgerichte vakdocenten en interview.

4.1 De bevindingen van leerlingen, beroepsgerichte vakdocenten ouders en de arbeidsconsulent

Aan de huidige leerlingen (N=11), hun ouders (N=9) en de beroepsgerichte vakdocenten (N=8) van de beroepsafdelingen van Compas is een vragenlijst voorgelegd. Met een arbeidsconsulent (N=1) van Werkpad, een re-integratiebedrijf dat zich heeft gespecialiseerd in het begeleiden van doven en slechthorenden bij het vinden van en het behouden van werk, is een interview afgenomen. Aan hen is gevraagd de vragen te beantwoorden. De vragen zijn gericht op de volgende gebieden: oriëntatie, het afdelings-programma van de beroepsafdeling, stages, gesprekpartners, buitenschoolse activiteiten en werkwaarden.

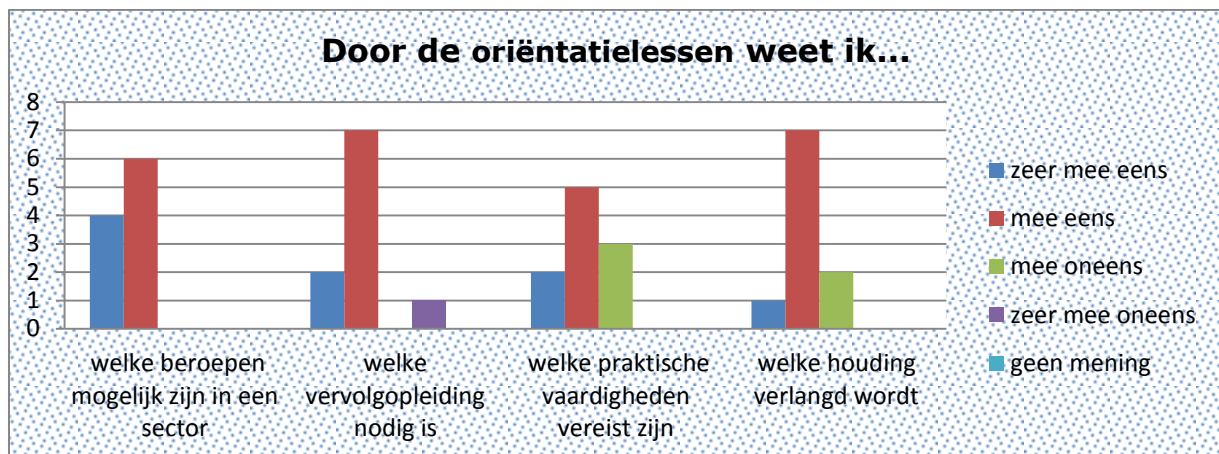
4.1.1 Oriëntatie

Leerlingen van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg volgen een oriëntatietraject. Dit traject start in het begin van het tweede jaar en eindigt halverwege de derde, en is bedoeld leerlingen kennis te laten maken met de sectoren en afdelingen van het VMBO. Over de inhoud van deze oriëntatie zijn de leerlingen en beroepsgerichte vakdocenten bevraagd.

Eén leerling heeft de vragen rondom de oriëntatie niet beantwoord. Zij is tussentijds ingestroomd in leerjaar 4 en is direct begonnen met het beroepsgericht programma.

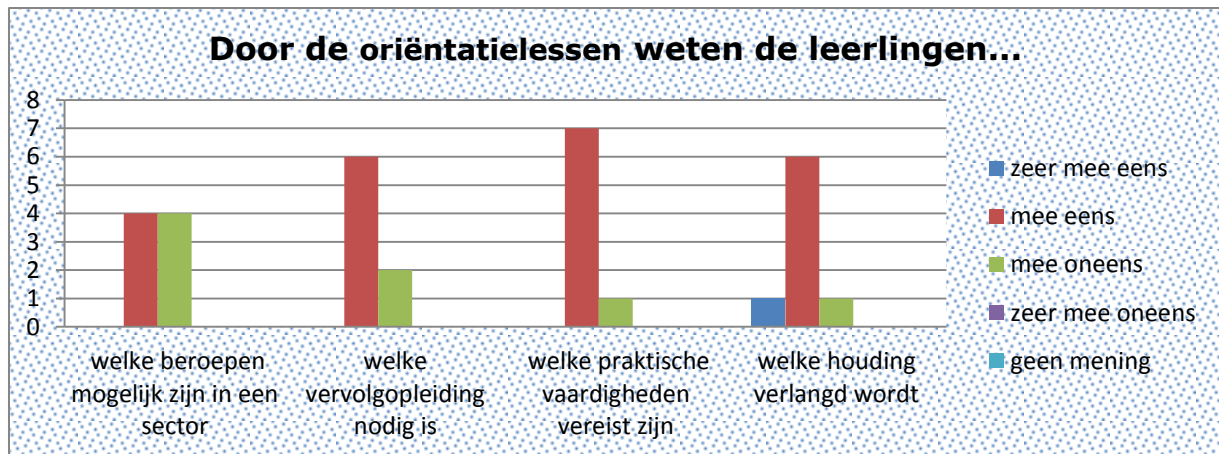
In figuur 4.1 is af te lezen dat er in de oriëntatiefase volgens de leerlingen voldoende aandacht wordt besteed aan beroepsmogelijkheden en de mogelijkheden in het vervolgonderwijs. Wel zijn de antwoorden m.b.t. beroepsmogelijkheden overtuigender

Het merendeel van de leerlingen geeft aan dat voor houding en praktische vaardigheden voldoende aandacht is. 27% van de ondervraagden vindt de aandacht voor de praktische vaardigheden onvoldoende.

figuur 4.1

Figuur 4.2 geeft aan dat de helft van de beroepsgerichte vakdocenten vindt dat leerlingen aan de hand van de oriëntatielessen niet weten welke beroepen in een sector mogelijk zijn. Driekwart van hen geeft aan dat leerlingen weten welke vervolgopleiding vereist is en welke werkhouding daarbij hoort. Op één docent na, geven alle docenten aan dat leerlingen weten wat je praktisch moet kunnen om een beroep te kunnen uitoefenen.

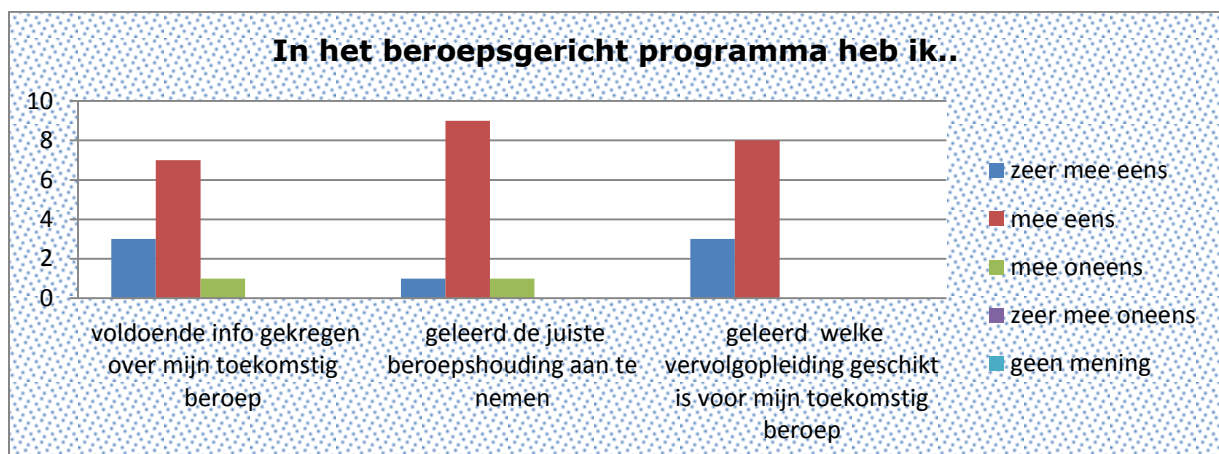

figuur 4.2

4.1.2 beroepsgericht programma

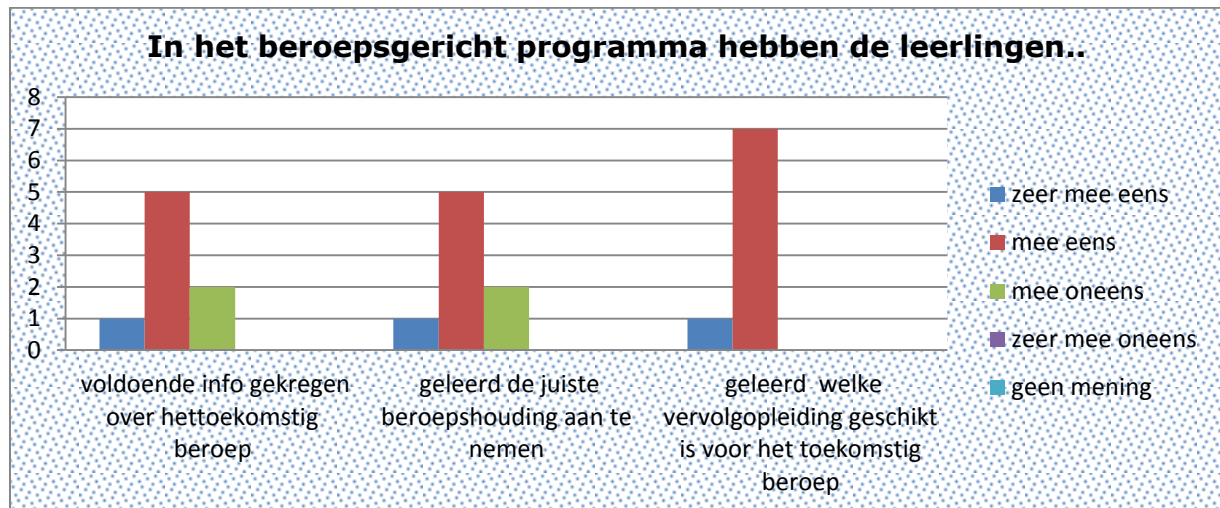
Na afronding van de oriëntatie kiezen de leerlingen een sector en een afdeling. Er wordt gestart met het beroepsgericht programma, het afdelingsprogramma van de gekozen afdeling.

Figuur 4.3 laat zien dat leerlingen vinden dat er in het beroepsgericht afdelingsprogramma voldoende aandacht wordt besteed aan het toekomstig beroep, de beroepshouding en de passende vervolgopleiding; slechts een derde zegt dit met volle overtuiging.

figuur 4.3

De figuren 4.3 en 4.4 laten ongeveer dezelfde resultaten zien, met het verschil dat een kwart van de beroepsgerichte vakdocenten vindt dat de informatieverstrekking onvoldoende is, evenals het aanleren van een beroepshouding.

figuur 4.4

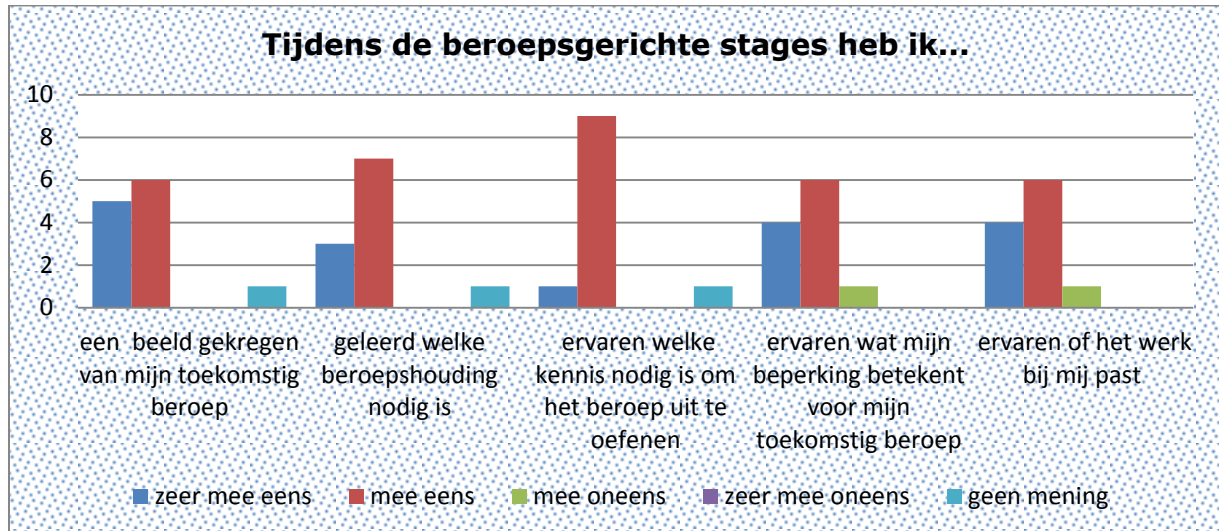
4.1.3 stage

In leerjaar vier en vijf gaan leerlingen een week stagelopen in een bedrijf of instelling. De eerste stage staat in het teken van snuffelen, de leerling maakt kort kennis met een bedrijf of organisatie, zodat hij een duidelijk beeld heeft van een beroep.

De laatste stage is een combinatie van arbeidsoriënterende stage en een beroepsvoorbereidende stage. In deze stage doet een leerling de eerste ervaringen op met een beroep, waarbij aandacht wordt besteed aan bijvoorbeeld samenwerken en zelfstandig handelen. Daarnaast leert een leerling vaardigheden van een beroep en wordt er gekeken wat de sterke en zwakke punten van een leerling is.

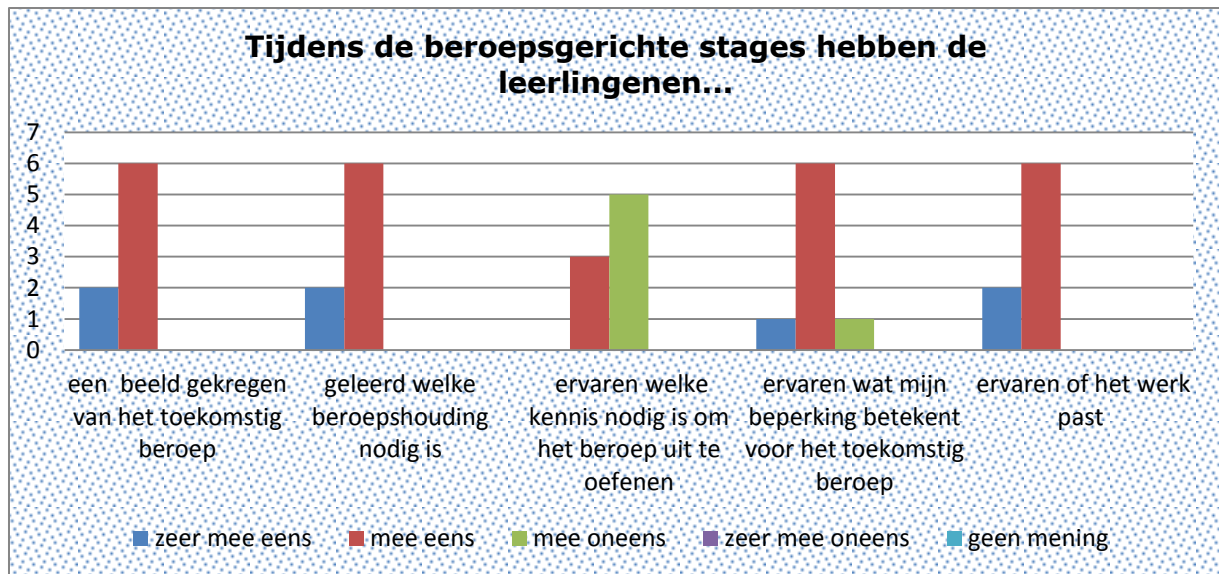
In figuur 4.5 blijkt dat bijna de helft van de leerlingen overtuigd is van een goede beeldvorming van het toekomstig beroep. Leerlingen worden tijdens de stage geconfronteerd met hun beperking. 40% van de leerlingen geeft aan te weten wat hun auditieve beperking betekent voor

hun toekomstig beroep. De leerlingen geven aan dat ze weten welke kennis nodig is om een toekomstig beroep uit te oefenen, maar zijn daarvan niet overtuigd.

figuur 4.5

Beroepsgerichte vakdocenten zijn het erover eens dat stage bijdraagt tot het vormen van een beeld van een toekomstig beroep (figuur 4.6). Ook vinden zij dat leerlingen, door het lopen van stage, ervaren wat een beperking betekent en of het werk bij hen past. 62% van de docenten zegt dat stagelopende leerlingen niet ervaren welke kennis nodig is om het beroep uit te oefenen.

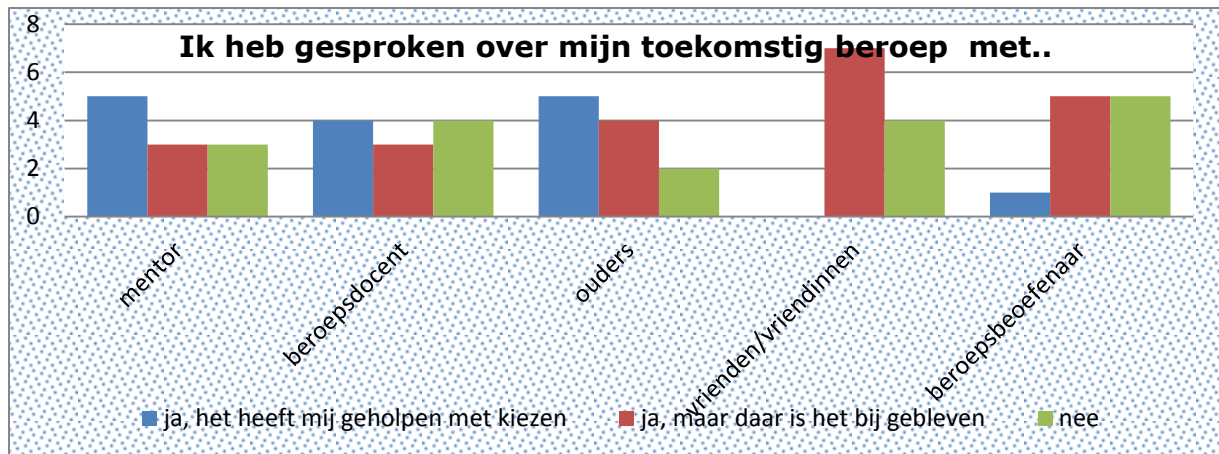
figuur 4.6

4.1.4 In gesprek

Leerlingen hebben gedurende hun schoolloopbaan op Compas met mensen te maken die een gesprekspartner kunnen zijn bij een beroepskeuze.

In de vragenlijst is aan de leerlingen gevraagd met wie zij hebben gesproken over het kiezen van een toekomstig beroep.

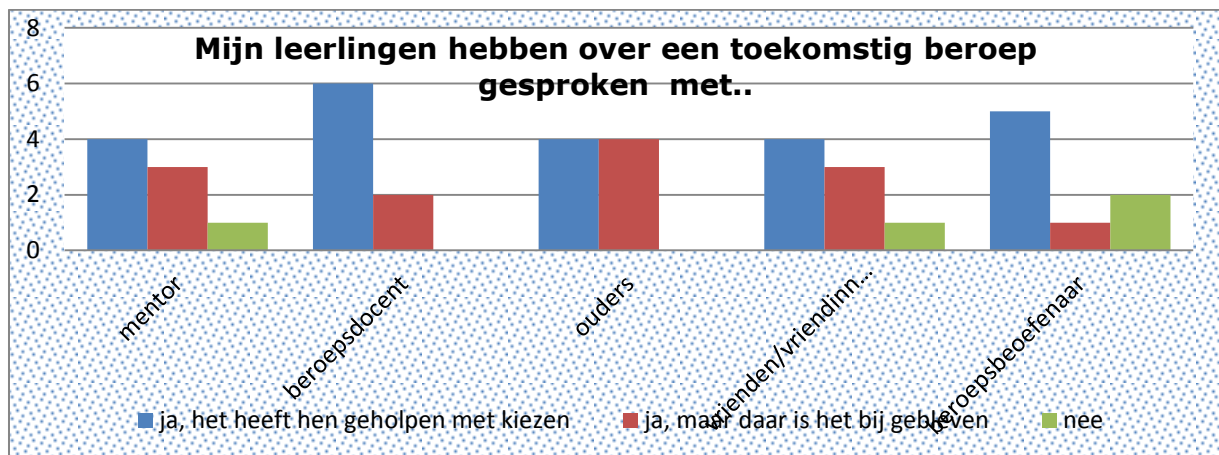
Uit figuur 4.7 is op te maken dat de ouders en de mentor een belangrijke rol hebben als het gaat om het maken van een keuze. 80% van de leerlingen heeft de ouders betrokken bij het keuzeproces; voor bijna de helft heeft dit een positieve bijdrage geleverd bij het kiezen van een beroep. Opvallend is de rol van de beroepsbeoefenaar. Bijna de helft van de leerlingen heeft een beroepsbeoefenaar gesproken. Voor slechts één leerling heeft dit gesprek geholpen bij het kiezen.

figuur 4.7

Met vrienden en vriendinnen wordt er wel gesproken over een toekomstig beroep, maar de gesprekken helpen niet bij het kiezen ervan.

Figuur 4.8 laat zien dat voor het voeren van gesprekken over beroepen een belangrijke rol is weggelegd voor ouders, de beroepsdocent en de beroepsbeoefenaar. Deze gesprekspartners helpen de leerlingen bij het kiezen van een beroep.

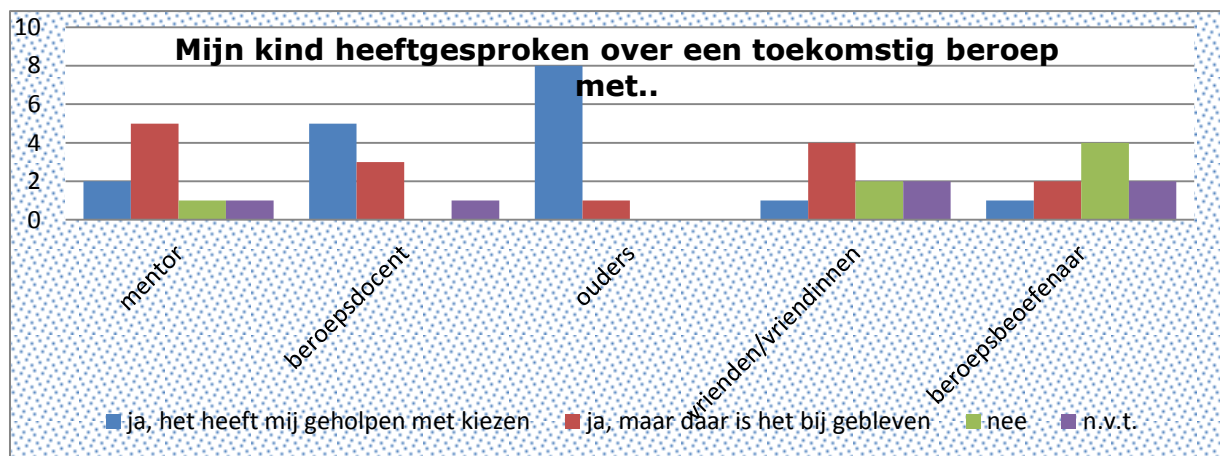

figuur 4.8

Figuur 4.9 laat zien dat ouders denken dat leerlingen aan hen een belangrijke gesprekspartner hebben; maar liefst 88% zegt dat de gesprekken helpen bij het kiezen van een beroep. Met de beroepsgerichte vakdocent wordt volgens ouders veel gesproken, alleen denkt 55% dat de gesprekken helpen met het maken van een keuze.

Met vrienden en vriendinnen en de beroepsbeoefenaar wordt volgens

ouders het minst gesproken. Volgens één ouder zou de beroepsbeoefenaar als gesprekspartner belangrijk kunnen zijn.

figuur 4.9

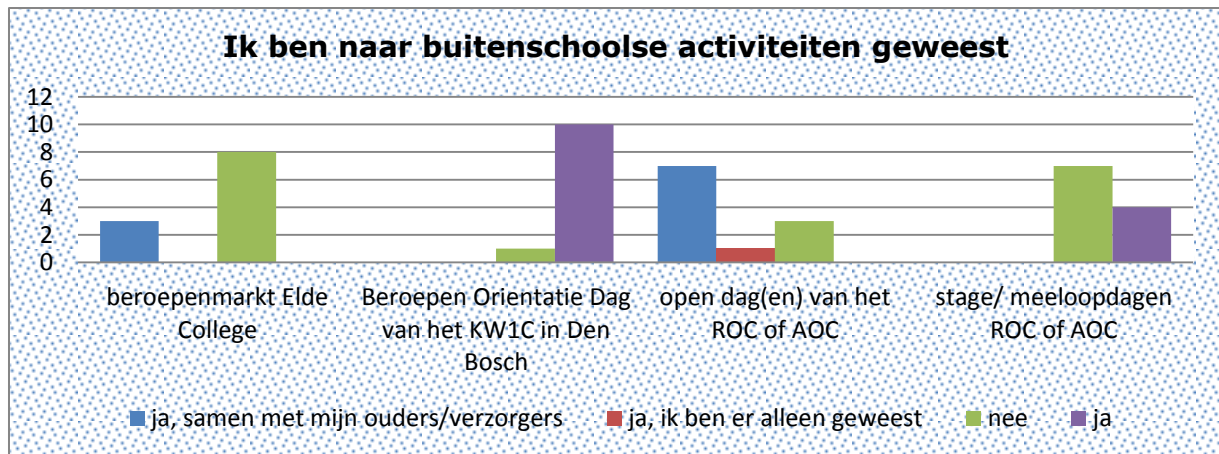
4.1.5 Buitenschoolse activiteiten

Naast schoolse activiteiten worden er ook buitenschoolse activiteiten georganiseerd om leerlingen een beeld te laten vormen van beroepen. Jaarlijks terugkerende activiteiten zijn: de beroepenmarkt op het Elde College in Schijndel, de Beroepen Oriëntatie Dag van het Koning Willem 1 College in Den Bosch en de open dag(en) en stage/meeloopdagen van het ROC en AOC.

Figuur 4.10 laat zien dat de beroepenmarkt in Schijndel door nog geen 30% van de leerlingen wordt bezocht.

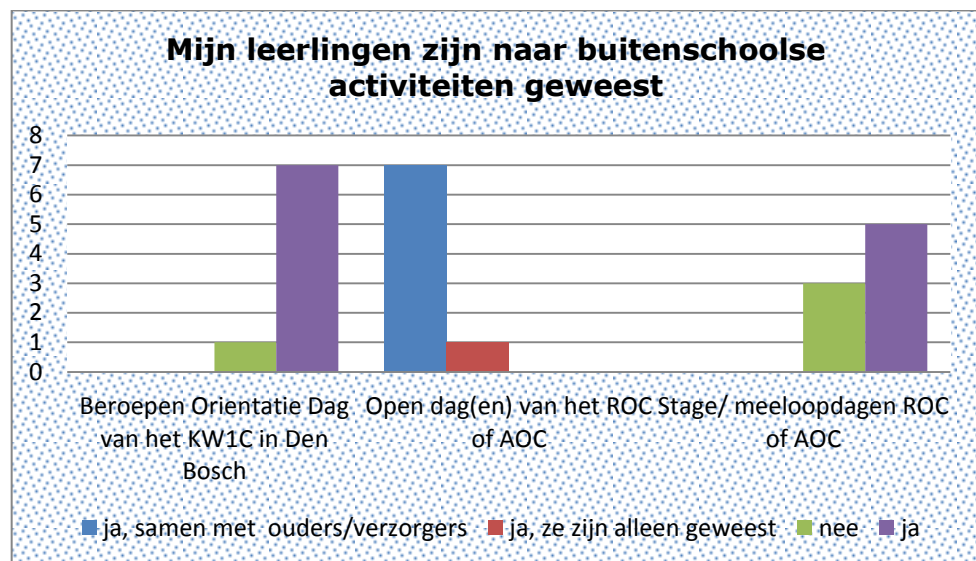
De Beroepen Oriëntatie Dag op het Koning Willem 1 College is een activiteit die valt binnen het lesprogramma en is dus verplicht.

Verder heeft 80% van de leerlingen de open dag(en) van het ROC of AOC bezocht en maakt slechts 36% gebruik van de stage/meeloopdag.

figuur 4.10

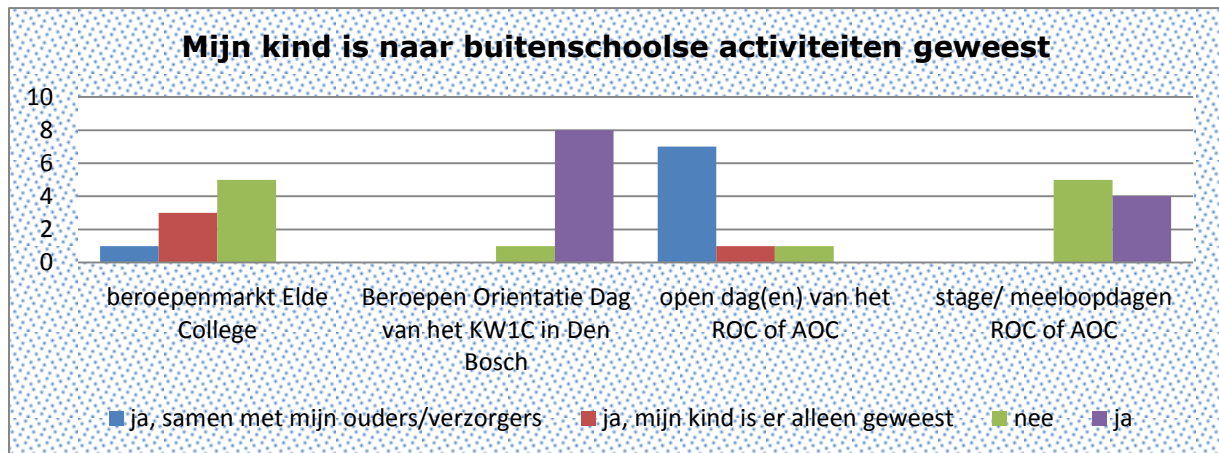
Beroepsgerichte vakdocenten gaan er vanuit (figuur 4.11) dat alle leerlingen naar de open dag(en) van het ROC of AOC gaan. 90% denkt dat ze dat samen met hun ouders doen. De meningen van de beroepsgerichte vakdocenten over het gebruikmaken van stage/meeloopdagen blijkt overeen te komen.

figuur 4.11

Figuur 4.12: 55% van de leerlingen zijn volgens hun ouders niet op de beroepenmarkt van het Elde College geweest en maken geen gebruik van

een stage of meeloopdag. De Beroepen Oriëntatie Dag en de open dag(en) van het ROC of AOC worden echter wel goed bezocht.

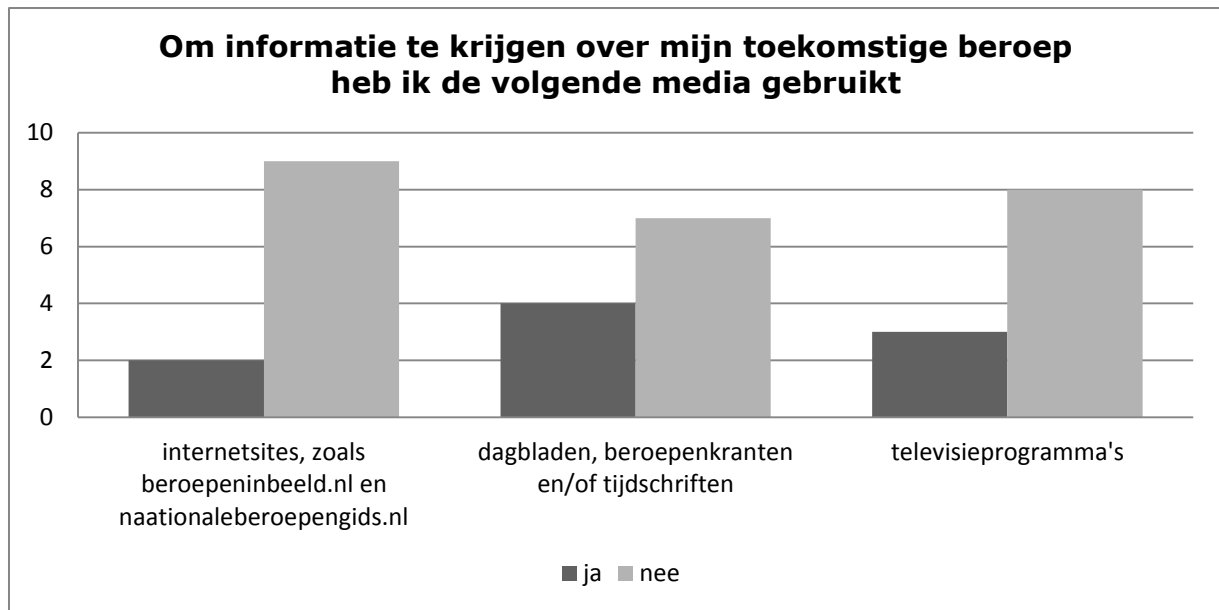
figuur 4.12

4.1.6 Gebruikte media

Bedrijfsleven, brancheorganisaties, aanbieders van vervolgonderwijs en de rijksoverheid hebben allerlei initiatieven ontwikkeld om leerlingen (nog) beter een beeld te laten vormen van beroepen. Voorbeelden hiervan zijn televisiespotjes, interactieve websites en wervingscampagnes.

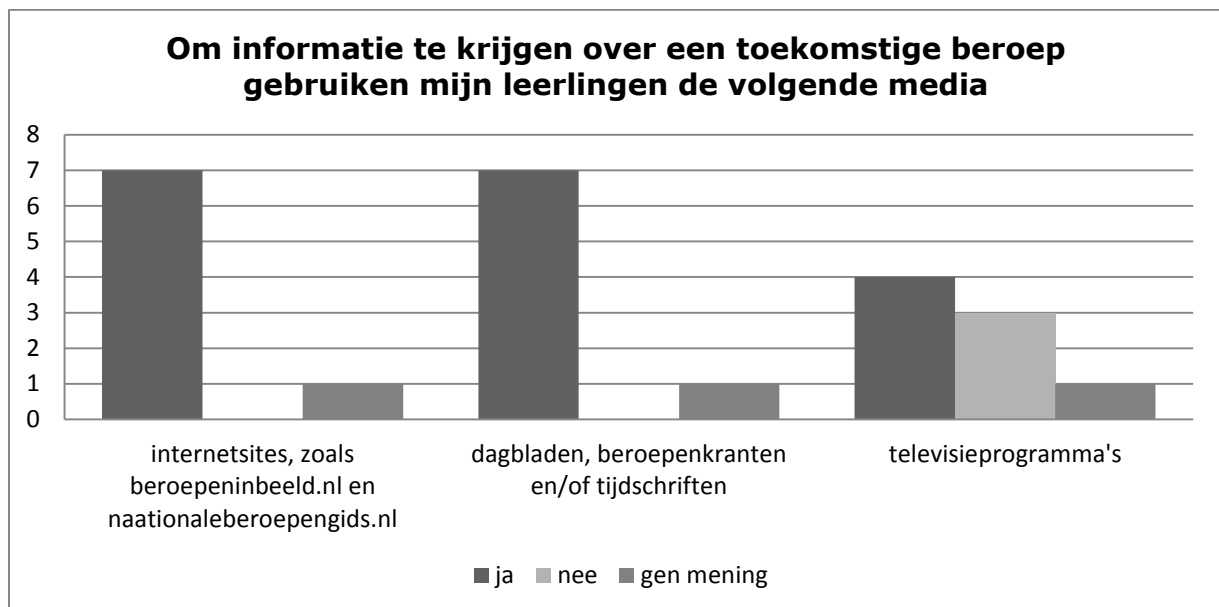
Worden deze media door de leerlingen van Compas gebruikt?

De leerlingen blijken de verschillende media niet of nauwelijks te gebruiken. Figuur 4.13 laat zien dat voor het zoeken naar informatie over beroepen het internet het minst bezocht wordt. Ook televisie wordt door het merendeel niet gebruikt als middel om informatie over beroepen te vergaren.

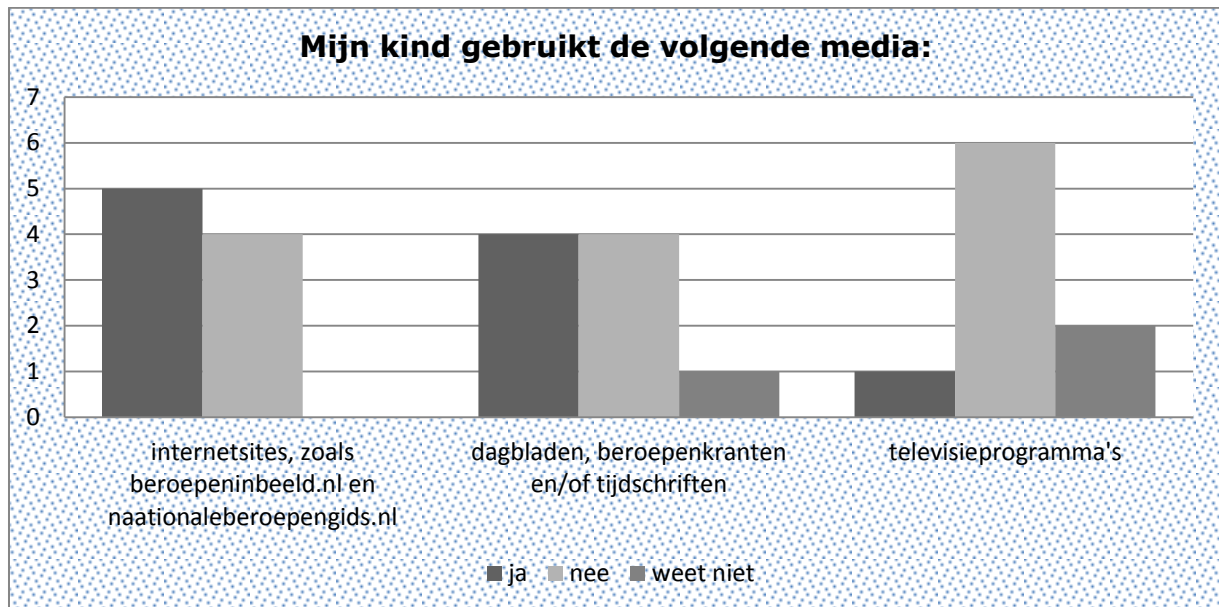
figuur 4.13

Figuur 4.14 laat een heel ander beeld zien. 87% van de beroepsgerichte vakdocenten veronderstelt dat leerlingen veel informatie halen van internet en uit dagbladen en tijdschriften. De helft zegt dat televisie een informatiebron is.

figuur 4.14

Volgens 55% van de ouders gebruiken leerlingen het internet om informatie te genereren over beroepen. 44% denkt dat dagbladen en tijdschriften gebruikt worden. Informatie van televisie wordt volgens ouders voor maar 11% gebruikt.

figuur 4.15

4.1.7 Personen met invloed

Tijdens de schoolloopbaan komen leerlingen met veel mensen in contact die invloed kunnen hebben in het maken van beroepskeuzes.

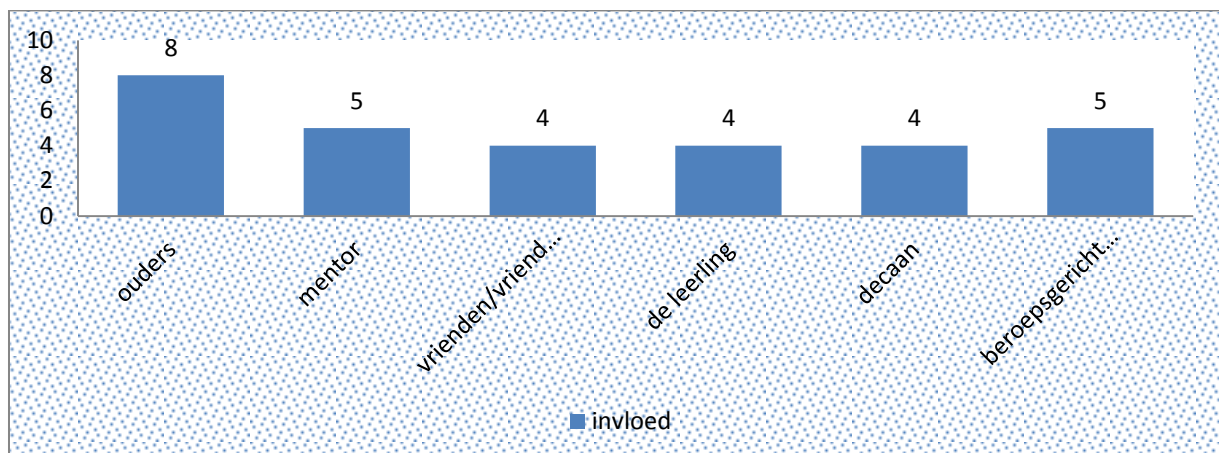
Aan de leerlingen, ouders en beroepsgerichte vakdocenten is gevraagd wie het meeste invloed heeft bij het kiezen.

Figuur 4.16 laat zien dat acht leerlingen (72%) zichzelf zien als de persoon met de meeste invloed. Direct daaronder komen de ouders en de mentor. Vrienden en vriendinnen blijken voor bijna de helft van invloed te zijn op het keuzeproses. De decaan en de beroepsgericht docent hebben de minste invloed.

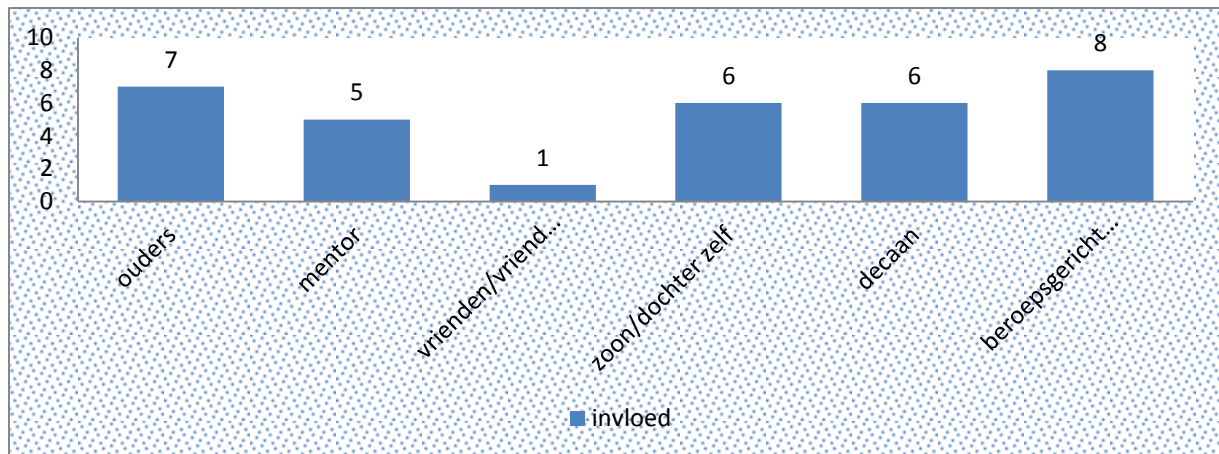
figuur 4.16

De beroepsgerichte vakdocenten (figuur 4.17) nemen aan dat de ouders de meeste invloed hebben bij het keuzeproces. De helft van de beroepsgerichte vakdocenten denkt dat de decaan en vrienden/vriendinnen invloed hebben en 62% denkt dat van de mentor en de beroepsdocent.

figuur 4.17

Figuur 4.18: Volgens de ouders zijn de beroepsdocent en zichzelf de personen die de meeste invloed hebben als leerlingen een beroepskeuze maken. 66% denkt dat de decaan en de leerlingen zelf invloed hebben. Slechts een ouder denkt dat vrienden en/of vriendinnen invloed hebben.

figuur 4.18

4.1.8 werkwaarden

Wat is voor leerlingen belangrijk bij het uitoefenen van een beroep?. Welke zaken maken werk voor de leerlingen als aankomend beroepsbeoefenaars aantrekkelijk en voldoen aan persoonlijke doelen?

De leerlingen is gevraagd naar waarden in het werk en welk belang zij daaraan hechten. In figuur 4.19 is te zien dat de groep unaniem laat weten dat zij het contact met collega's het belangrijkste vinden. 90% van de leerlingen geeft aan dat ze snel een passende baan willen met verantwoordelijkheid, waarbij de mogelijkheid bestaat in dat werk door te groeien. Sfeer op de werkvloer en afwisseling in het werk vinden de leerlingen belangrijker dan de hoogte van het salaris.

figuur 4.19

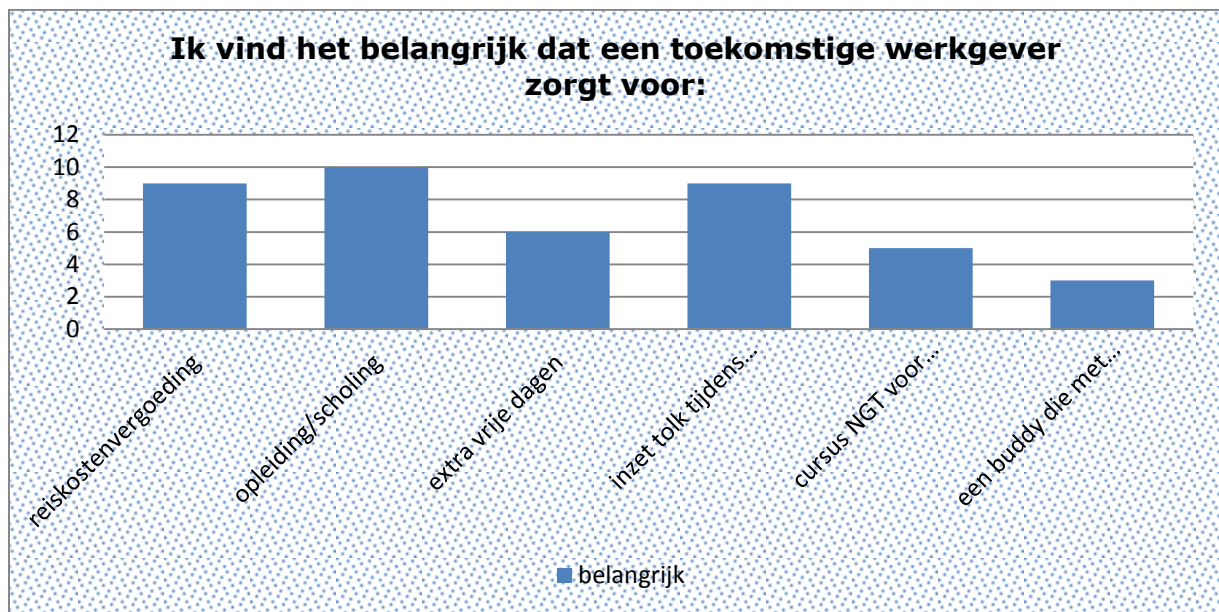
Figuur 4.20 laat grote verschillen zien in vergelijking met figuur 4.19. Snel een baan vinden, verantwoordelijk werk en carrièrekansen lijkt de groep beroepsgerichte vakdocenten niet zo belangrijk. Echter scoort passend werk en de sfeer op de werkvloer wel hoog. Het rekening houden met de beperking is volgens 87% van de beroepsgerichte vakdocenten van belang.

figuur 4.20

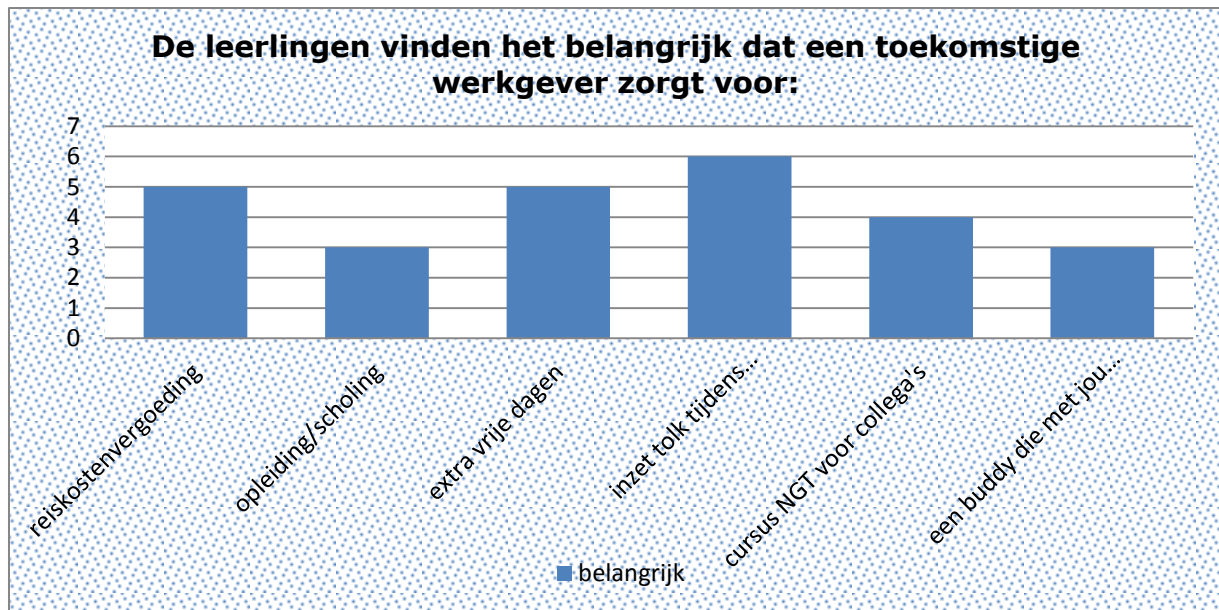
4.1.9 Voorzieningen

In de vragenlijst zijn ook vragen gesteld over voorzieningen die mogelijk nodig zijn om een dove en slechthorende op de werkvloer te laten functioneren. Figuur 4.21 laat zien dat 91% van de groep leerlingen het belangrijk vindt in het werk geschoold te worden. Ook het inzetten van de tolk wordt door negen van de elf leerlingen belangrijk gevonden. Aan een buddy op het werk is weinig behoefte; slechts 27% vindt het belangrijk.

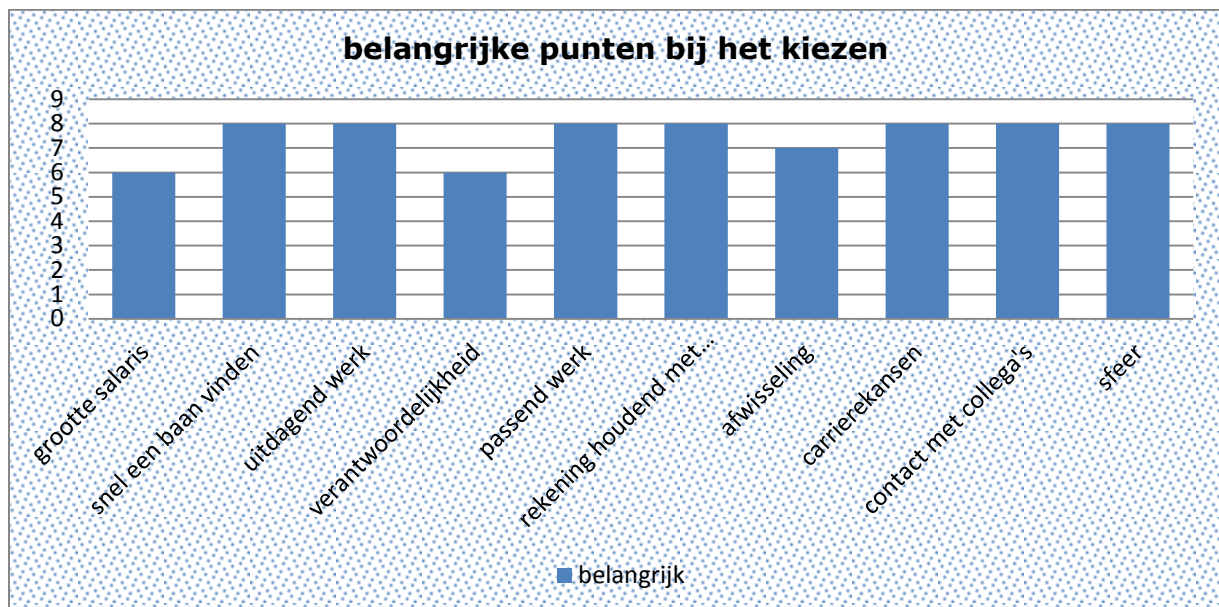
figuur 4.21

In figuur 4.22 is af te lezen dat nog geen 40% van de groep beroepsgerichte vakdocenten denkt dat scholing voor de leerlingen belangrijk is, evenals een het hebben van een buddy op de werkvloer. Extra vrije dagen en het inzetten van een tolk wordt door driekwart van de ondervraagden belangrijk gevonden.

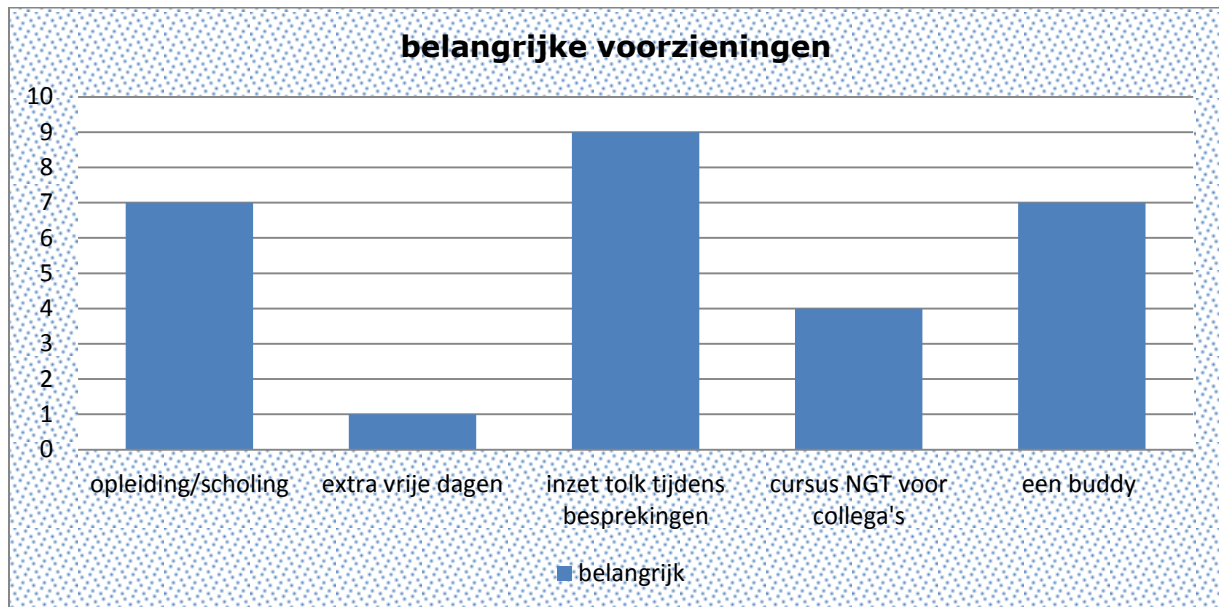
figuur 4.22

Figuur 4.23 laat zien dat ouders het belangrijk vinden dat leerlingen snel passend werk vinden met uitdaging en verantwoordelijkheid, waarin doorgroei mogelijk is. Contacten met de collega's en sfeer vinden zij even belangrijk. Salaris en verantwoordelijkheid vinden zij van minder belang.

figuur 4.23

Om doven en slechthorenden goed te laten functioneren op de werkvloer is het volgens de ouders belangrijk dat de werkgever voorzieningen treft. Uit figuur 4.24 blijkt dat alle ouders het noodzakelijk vinden dat er een tolk wordt ingezet bij vergaderingen en besprekingen. Ook het hebben van een buddy en opleidingsmogelijkheden op het werk wordt door 77% belangrijk gevonden. Extra vrije dagen zijn volgens ouders niet nodig.

figuur 4.24

4.2 Interview(N=1)

Interview met de arbeidsconsulent van Werkpad. Werkpad is een re-integratiebedrijf dat zich heeft gespecialiseerd in het begeleiden van doven en slechthorenden bij het vinden van en het behouden van werk. Volgens de consulent is het een taak van school om de leerlingen een beeld te laten vormen van een beroep.

Leerlingen moeten dan eerst een goed zelfbeeld en een identiteit hebben ontwikkeld. Daarnaast is acceptatie van de beperking en realiteitsbesef (wat kan ik wel en wat kan ik niet) essentieel.

De huidige beeldvorming van beroepen bij leerlingen is volgens haar niet realistisch. Ze geeft toe dat het heel moeilijk is.

Werken is niet alleen het uitoefenen van een vak of beroep; men moet zich ook houden aan afspraken en werktijden en werkt vaak in opdracht en repeterend. Leerlingen moeten meer assertief worden door aan te geven wat ze niet en zeker ook wat ze wél kunnen. Dé mensen in de school die bij kunnen dragen aan een goede beeldvorming zijn de praktijkmensen. Praktijkmensen, ofwel de beroepsgerichte vakdocenten, kennen de klappen van de zweep. Het zijn dus niet de mentoren!

Om doven en slechthorenden goed te laten functioneren op de werkvloer is het van belang dat de werkgever zorgt voor een goede sfeer en communicatie, dat hij praktische voorzieningen aanbrengt en gebruik maakt van een jobcoach. Daarnaast heeft deze groep, net als alle andere werknemers, complimenten en waardering nodig.

Op de vraag wat een dove of slechthorende zelf kan doen om de positie op de arbeidsmarkt te behouden of te verbeteren is het antwoord van de consulent: "Alles! Acceperen; alles willen doen, dus ook onprettige dingen. Positief leren kijken!"

Hoofdstuk 5 Conclusies

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvragen zoals die zijn geformuleerd in hoofdstuk 3.

5.1 Op welke manier vormen leerlingen zich een beeld van beroepen?

Alle leerlingen van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg van Compas geven aan dat ze zich door het oriëntatieprogramma en afdelingsprogramma van de beroepsafdeling een beeld vormen van beroeps- en opleidingsmogelijkheden. Ook het stagelopen in de gekozen sector draagt volgens 91% van de leerlingen positief bij aan de beeldvorming van het gekozen beroep.

De helft van de groep beroepsdocenten geeft aan dat de oriëntatie, in tegenstelling tot de hierboven beschreven bevindingen van de leerlingen, niet bijdraagt tot beeldvorming van beroepen. De andere helft vindt dat wel, maar daarvan zijn ze niet overtuigd. De oriëntatielessen op Compas staan vooral in het teken van het bijbrengen van praktische vaardigheden en het aanleren van de beroepshouding. In het afdelingsprogramma wordt volgens de beroepsdocenten wel voldoende informatie gegeven over beroeps- en opleidingsmogelijkheden.

De stage is ook volgens de beroepsgerichte vakdocenten erg zinvol; leerlingen ervaren of het werk bij hen past en wat een auditieve beperking betekent in het werkproces. Er is hierbij ook voldoende aandacht voor de beeldvorming van het beroep.

82% van de leerlingen praat over hun beroepskeuze met ouders en 72% met de mentor; voor 55% van de groep geldt dat deze gesprekken helpen met het kiezen van een beroep. Ouders en mentor hebben op de leerlingen de meeste invloed. De beroepsgerichte vakdocenten veronderstellen dat zij en de beroepsbeoefenaar de belangrijkste gesprekspartners zijn die de leerlingen kunnen helpen met kiezen.

De rol van de ouders vinden zij ook belangrijk, maar de helft van de groep beroepsdocenten denkt dat het alleen blijft bij praten en het de leerlingen niet verder helpt bij het kiezen.

Van buitenschoolse activiteiten wordt weinig gebruik gemaakt. Slecht 27% van de leerlingen bezocht de scholenmarkt op het Elde College in Schijndel en 36% loopt stage of loopt enkele dagen mee op een regionaal opleidingscentrum of agrarisch opleidingscentrum. De open dag(en) wordt/worden samen met ouders wel goed bezocht.

De media wordt voor beeldvorming van beroepen volgens de leerlingen nauwelijks gebruikt. Slecht 36% van de leerlingen haalt informatie uit dagbladen, beroepenkranten en/of tijdschriften. Internet wordt voor dit doeleinde door nog geen vijfde van de leerlingen gebruikt.

Conclusie: De leerlingen van Compas vormen zich een beeld van beroepen door alleen het doorlopen van het afdelingsprogramma van de beroepsafdeling en het lopen van beroepsvoorbereidende stages. Ze praten over beroepen en het maken van keuzes met mensen die veel invloed op hen hebben; de ouders en mentor. Voor het verkrijgen van informatie worden de beschikbare media nauwelijks gebruikt. Buiten de schoolse activiteiten bezoeken leerlingen de open dagen van de vervolgopleidingen. Aan andere oriënterende activiteiten wordt nauwelijks iets gedaan.

Hieruit mag geconcludeerd worden dat de beeldvorming voornamelijk plaatsvindt na de sectorkeuze, op de beroepsafdelingen. Het beeld dat gevormd wordt beperkt zich tot de beroepen in dat deel van de sector waarvoor op Compas gekozen is. De beeldvorming van beroepen van de leerlingen is erg smal.

5.2 Welke criteria worden door de groep doven en slechthorenden gehanteerd bij het kiezen van een beroep?

Zoals in paragraaf 5.1 is beschreven is bij het maken van een keuze de mening van de ouders en de mentor belangrijk.

Alle leerlingen hechten in een werkend bestaan veel waarde aan contact met collega's. 90% van de groep wil straks snel een baan met verantwoordelijkheid, die passend is bij hun kwaliteiten. Leerlingen vinden het belangrijk om geschoold te worden om stappen te kunnen maken in hun carrière.

72% van de leerlingen vindt dat er rekening gehouden moet worden met de auditieve beperking. De inzet van een tolk tijdens werkoverleg of besprekingen vindt 81% noodzakelijk. 55% geeft in de vragenlijst aan dat ze al voor de oriëntatie een voorkeur hadden voor een beroep en 63% oefent een hobby uit waarvan ze later hun beroep willen maken.

Voor 72% van de leerlingen is het allerbelangrijkst bij het maken van een beroepskeuze te doen wat je leuk vindt. Slecht 9% vindt dat je dát moet doen waarin je goed bent. De overige leerlingen vinden de hoogte van het salaris belangrijk.

5.3 Wat zijn de gevolgen van de manier waarop de beeldvorming van beroepen tot stand komt?

Het oriëntatietraject in de diplomastroom duurt anderhalf jaar. Na een half schooljaar vindt het eerste keuzemoment plaats. Leerlingen kiezen op basis van ervaringen van vier weken praktijkgerichte oriëntatie per afdeling, die wordt afgerond met een bedrijfs- of instellingsexcursie. Vervolgens kiezen de leerlingen twee afdelingen waarmee de oriëntatie versmald wordt voortgezet. Aan het eind van het tweede schooljaar besluiten leerlingen de oriëntatie van de gekozen afdelingen in de derde te continueren of een van de afdelingen te wisselen. Voor de kerstvakantie nemen zij een definitief besluit voor de keuze van een sector en afdeling. De oriëntatie stopt en de specialisatie begint. Leerlingen gaan verder met het beroepsgericht programma. De leerlingen maken deze keuze als ze ongeveer vijftien jaar oud zijn.

Van Gisbergen (2009) schrijft in een artikel in *Bij de Les* dat landelijk gezien veel leerlingen wisselen van opleiding met de overgang naar het MBO. Tussen de eerste keuzemomenten op het VMBO en het eerste jaar op het MBO maken de leerlingen grote persoonlijke ontwikkelingen door, die er toe kunnen leiden dat ze op het mbo op heel hele andere afdeling veel beter op hun plek zitten.

5.3.1 Stage

De beroepsstages in leerjaar vier en de eindstage in leerjaar vijf wordt door leerlingen en docenten gezien als een zinvolle bijdrage van de beeldvorming van een beroep. Door een tijd ergens mee te draaien leren ze hoe het er op de werkvloer aan toe gaat, en leren leerlingen of het beroep bij hen past (Sarti, Strating, Broekema en Verwoert , 2009, p.5) De leerlingen van Compas lopen stage in de sector waarvoor zij hebben gekozen. Het kenniscentrum Handel (2004, in leren kiezen, kiezen leren 2010) concludeert na een studie dat bijna de helft van de vmbo-leerlingen kiest voor een andere sector of opleiding in het MBO dan waarvoor ze in het VMBO zijn opgeleid. Leerlingen kiezen vaak niet-verwante opleiding. Sarti, Strating, Broekema en Verwoert (2009) geven in hun onderzoek naar doorstroombehoeften aan dat VMBO-leerlingen vooral stages missen in het keuzeproses. Leerlingen van de basisberoepsgerichte leerweg vinden het belangrijk ook stage te kunnen lopen in andere sectoren.

5.3.2 In gesprek

Leerlingen van Compas praten over een beroepskeuze hoofdzakelijk met ouders en mentor. De inhoud van deze gesprekken is voor dit onderzoek niet onderzocht. Winters, Kuijpers en Meijers (2008, in Kuijpers en Meijers, 2008) meldden dat leerlingen aangeven dat ze over hun studiekeuze op school bijna niet praten. Gesprekken op school gaan vooral over wat je als leerling af hebt en wat je af moet hebben. Kwaliteiten en talenten komen nauwelijks ter sprake. Kuijpers (2010) stelt dat, als je een leerling gerichter laat omgaan met zijn loopbaan, hij ervaringen moet opdoen en dat er over die ervaringen moet worden gesproken in de loopbaandialoog. Een loopbaandialoog is een gesprek dat de leerling voert met zijn docent/stagebegeleider en waarin expliciet een relatie wordt gelegd tussen relevante ervaringen van de leerling met de beroepswereld en het ontwikkelende zelfbeeld en de arbeidsidentiteit.

In de dialoog staat het praten met de leerling centraal. De docent/begeleider is een betrouwbare coach die voldoende is toegerust om de leerling voldoende te kunnen ondersteunen met de (studie)loopbaan. Volgens Hilten en Jansma (2011) is de beroepsgerichte vakdocent de aangewezen persoon om deze rol op zich te nemen. De consulent van Werkpad geeft aan dat de rol van de beroepsdocent als vakspecialist van groot belang is. Hij kan zaken objectiveren en is in de gelegenheid deze terug te koppelen.

5.4 Wat kan Kompas bijdragen tot een betere beeldvorming van beroepen?

Hieronder worden vier mogelijkheden gegeven om de beeldvorming van beroepen te verbeteren.

5.4.1 Inhoud afdelingsoriëntatie verbeteren

De eerste fase van de oriëntatie, waarin elke afdeling vijf weken door de leerlingen wordt bezocht, zou verlengd moeten worden. Per afdeling acht weken; wat neerkomt op zestien lesuren in plaats van tien lesuren.

Dit heeft geen consequenties voor het rooster of de personele bezetting.

Elke afdelingsoriëntatie heeft de volgende inhoud:

introductie; algemene informatie over de sector en de afdeling + reflectieopdracht	1 lesuur
praktische vaardigheden in de vorm van werkstukken leerlingen reflecteren over capaciteiten en gedrag	8 lesuren
informatie beroepen en de benodigde competenties +reflectieopdracht	2 lesuren
interview met beroepsbeoefenaar en verslagje maken	thuis opdracht
excursie, inclusief inleiding en nabespreken excursiewijzer	4 lesuren
Afsluitend loopbaangesprek volgens format met de leerling door de beroepsdocent. 10 minuten per leerling	Afhankelijk van grootte groep Max. 5 ll. 1 lesuur

Verslagen, reflecties en opdrachten (al dan niet fotografisch vastgelegd) verzamelen in portfolio.

5.4.2 Differentiëren in programma's beroepsafdelingen

In het VMBO kent men verschillende vormen van programma's in de bovenbouw. Van breed naar smal:

- Intersectoraal programma (bijvoorbeeld bij techniek een moduul verkooptechniek uit Economie) is het breedst denkbare programma.
- Sectoraal programma (bijvoorbeeld zorg & welzijn breed)
- Intrasectoraal programma (bijvoorbeeld bouwbreed)
- Afdelingsprogramma (bijvoorbeeld, fijnhout, bakken, administratie); dit programma is het smalst.

Compas biedt op alle beroepsafdeling alleen het afdelingsprogramma. Zoals beschreven moeten leerlingen hierbij vroeg een keuze maken voor een sector en afdeling.

Door naast het afdelingsprogramma ook een andere variant aan te bieden, zoals een sectoraal- of een intersectoraal programma, hebben leerlingen die aan het einde van de onderbouwperiode geen keuze kunnen maken voor sector of afdeling, de gelegenheid die keuze uit te stellen en langer te oriënteren op beroepen.

Op deze manier wordt de definitieve studie- en beroepskeuze van de leerlingen versterkt. Voor diegenen die precies weten wat ze willen moet het afdelingsprogramma blijven bestaan. Breed oriënteren is dan voor deze leerlingen niet motiverend.

Dus als men wil aansluiten aan de behoeften van de leerling dan geldt: smal waar het kan, breed waar het moet.

Differentiëren in programma's heeft flinke gevolgen voor zowel de schoolorganisatie als beroepsgericht vakdocent. Hiervoor is wel voldoende draagvlak nodig.

5.4.3 Beroepsgerichte vakdocenten trainen in het voeren van reflectiegesprekken

Reflectiegesprekken, waarin de toekomst van de leerling centraal staat, vragen vaardigheden van beroepsgerichte vakdocenten die in hun opleiding niet aan de orde zijn geweest.

Deze gesprekken worden op Compas niet of nauwelijks gevoerd.

Mijn voorstel is om aan dit onderwerp een studiedag te wijden, zodat beroepsdocenten deze specifieke gespreksvaardigheden kunnen aanleren en trainen. Een reflectiegesprek met de leerling kan eens per periode plaatsvinden. De verslaglegging ervan komt in het portfolio.

5.4.4. Snuffelstage in de onderbouw

Uitgezonderd de maatschappelijke stage in leerjaar drie wordt er nu alleen stage gelopen in de bovenbouw.

Ik wil pleiten voor een korte snuffelstage in het oriëntatietraject, vóór het moment dat leerlingen kiezen voor een sector. Een snuffelstage:

- is een korte stage waarbij je kennis maakt met de verschillende kanten van een beroep. Het is dus niet gericht op het aanleren van beroepsvaardigheden.
- is bedoeld om een indruk te krijgen van de beroepspraktijk en hoe het er op de werkvloer aan toe gaat. Via een snuffelstage krijg je ook een beeld van de mogelijkheden van een beroep.

Leerlingen gaan een snuffelstage lopen als ze een keuze hebben gemaakt voor twee afdelingen in de fase waarin versmald gereoriënteerd wordt. De duur van deze korte stage is twee dagdelen per afdeling.

De snuffelstage zou deels in schooltijd en deels in eigen tijd kunnen. Van de stage wordt een presentatie gemaakt. Leerlingen presenteren aan elkaar hun ervaringen en vertellen over de beroepsmogelijkheden.

Naar aanleiding van elke snuffelstage voert de beroepsdocent een loopbaangesprek. De verslaglegging komt in het portfolio.

Hoofdstuk 6 Evaluatie van het onderzoekonderzoek

In paragraaf een beschrijf ik inclusie. In de tweede paragraaf evalueer ik dit onderzoek. Ik doe dat aan de hand van het reflectie model van Bateson.

6.1 Inclusie

Kentalis Compas kent een brede leerlingenpopulatie die ingedeeld is in twee stromen, te weten een diplomagerichte- en een praktijkgerichte stroom. De specifieke leerling kenmerken bepalen in welke stroom de leerling geplaatst wordt.

Bij binnenkomst van de leerling wordt aan de hand van de beschikbare gegevens en informatie een voorlopig einddoel bepaald. Deze doelstelling wordt drie keer per jaar geëvalueerd.

Er bestaan drie einddoelen: dagbesteding, werk en vervolgonderwijs.

Leerlingen met het einddoel vervolgonderwijs volgen onderwijs in de diplomagerichte stroom. Zij worden opgeleid voor een diploma VMBO of HAVO. Leerlingen met het einddoel werk en dagbesteding volgen onderwijs in de praktijkgerichte stroom. Hierbij wordt gewerkt met onderwijsdoelen die zijn vastgelegd in het handelingsplan en die refereren aan de leerlijn.

Net als leerlingen uit de diplomagerichte stroom kunnen praktijkgerichte leerlingen kiezen voor een vakrichting op een beroepsafdeling. Ook zij zullen zich een beeld moeten vormen van de voorkomende beroepen in de gekozen sector.

Daarvoor doorlopen de praktijkgerichte leerlingen, net als leerlingen van de diplomagerichte stroom, een oriëntatieprogramma.

6.2 Mijn onderzoek en de ervaringen

Het voorstel om mijn onderzoek te richten op de beeldvorming van beroepen werd door mijn teamleider erg toegejuicht. Iedereen die met de doven en slechthorenden werkt weet dat het voor deze doelgroep erg lastig is om een geschikte werkplek op de arbeidsmarkt te vinden en te behouden.

Om antwoord te krijgen op de vraag hoe het LOB programma kan bijdragen om deze beeldvorming bij onze leerlingen te verbeteren, heb ik medewerking gekregen van leerlingen, ouders en collega's. Alle partijen hebben zich ingezet om mij te voorzien van waardevolle informatie. De schoolleiding heeft rekening gehouden met de werkdruk die deze studie met zich meebrengt door mij dit jaar minder schooltaken toe te bedelen. Ook het thuisfront heeft mij de tijd en rust gegund dit onderzoek te verrichten. Heel prettig om te ervaren wanneer mensen je helpen vooruit te komen.

Om voor dit onderzoek medewerking te krijgen heb ik iedereen per brief geïnformeerd en waar nodig heb ik deze mondeling nader toegelicht. Sommigen hebben op mijn verzoek niet gereageerd. Ik heb hen persoonlijk benaderd en verzocht alsnog medewerking te verlenen. Een respondent liet mij weten niet mee te willen werken. Ik heb dat gerespecteerd. Vooral thuis heb ik aan dit onderzoek gewerkt. Veel avonden, weekenden en vakantiedagen heb ik op mijn studiekamer gezeten, altijd in overleg en met instemming van mijn partner en kinderen.

Met het onderzoek ben ik nogal chaotisch begonnen. Hoewel ik snel duidelijk had wat ik met het onderzoek wilde, heeft het me veel moeite gekost om de juiste onderzoeksvraag en deelvragen te formuleren. Het lastigst vond ik het bepalen van een kader waarin het onderzoek moet plaatsvinden. Hierin had ik meer de hulp moeten vragen aan mijn critical friends en begeleider.

Dit alles heeft geleid tot een late start, met als gevolg dat ik het vastgesteld tijdschema in de syllabus niet heb kunnen volgen. Mijn medestudenten, Joke en Michiel, liepen wel op schema, waardoor zij zich telkens in een verdere fase van het onderzoek bevonden. Daardoor kon ik niet rol van critical friend vervullen zoals deze rol behoort te zijn. Even liep het met mij en het onderzoek niet allemaal lekker. Drukke werkzaamheden op school, onrust binnen de organisatie vanwege de komende bezuinigingen op passend onderwijs en de druk van dit onderzoek heeft mij bijna bewogen de handdoek in de ring te gooien. Monique, mijn partner, heeft mij met haar coachende kwaliteiten op andere gedachten weten te brengen. Ik ben haar daarvoor nu erg dankbaar.

Uitgezonderd deze dip en de ervaren achterstand in het onderzoek heb ik altijd het einddoel voor ogen gehouden. Het advies van Gerrit Ophuis, om kleine stappen te nemen om het uiteindelijke doel te verwezenlijken, heb ik ter harte genomen. Dit heeft mij innerlijke rust gegeven. Het doel van het onderzoek is het krijgen van een antwoord op de vraag of het huidige onderwijsprogramma op het gebied van beeldvorming van beroepen voldoet.

Nu blijkt dat de beeldvorming bij leerlingen onvoldoende is, zal het onderwijsprogramma van Compas aangepast moeten worden. Zoals Wesemann (van Veen, 2007) in een artikel over empowerment bij dove jongeren aangeeft: het onderwijs moet erop gericht zijn om jongeren zoveel bagage mee te geven dat ze zich kunnen redden. Het is de taak van school om de leerlingen zich een zo goed en breed mogelijk beeld van beroepen te laten vormen.

Mijn missie is de leerling op die plaats te brengen waar hij zich het meest gelukkig voelt. Of een leerling uitstroomt naar vervolgonderwijs, werk of dagbesteding is niet relevant.

Ik heb sinds vorig jaar de taak van decaan op mij genomen, omdat ik in mijn loopbaan graag uitdaging wil en vernieuwend bezig wil zijn, liefst in het onderwijs. Ik heb het geluk dat ik hiervoor op mijn school alle ruimte

krijg. Ik ben een teamspeler die graag goed wil communiceren en het leuk vindt om activiteiten te bedenken en te organiseren die de kwaliteit ten goede komen. Ik wil me graag dienstbaar opstellen met als doel leerlingen verder in ontwikkeling te brengen.

Ik heb twaalf jaar geleden de overgang gemaakt naar het onderwijs (komend uit het bedrijfsleven) omdat ik graag met mensen werk én het leuk vind om mensen te enthousiasmeren voor mijn vak.

De overgang van het reguliere onderwijs naar het speciaal voortgezet onderwijs, vijf jaar geleden, was een heel bewuste keuze. De kwaliteit van onderwijs ligt op deze school op een hoog peil, mede door een jong en enthousiast team en een directie die medewerkers betreft in het realiseren van onderwijsvernieuwingen.

Het is geweldig om te zien hoe leerlingen zich gaandeweg ontwikkelen. Ik ben ervan overtuigd dat leerlingen zich, door ze serieus te nemen, zelfstandig te laten worden en verantwoordelijkheden te geven, het beste ontplooiën. Alleen bij het overbrengen van mijn vak is het niet gebleven. In het onderwijs maak je als mens onderdeel uit van het ontwikkelingsproces van de leerling. Dit maakt dat dit werk inspireert. Op onze school ben ik een schakel in een organisatie die groepen leerlingen verder helpt om hen een goede plaats te laten krijgen in de maatschappij. Hieraan mag ik als docent en decaan meewerken. Mijn gevoel zegt dat ik hier op de juiste plaats zit

Rutger van Veen, juni 2011

Literatuurlijst

Beekers, P (2006) *Kiezen is een kunst*. Amersfoort: CPS.

GGMD (2009) *Eerste Beroepsinteresse-test voor doven en slechthorenden*.

Geraadpleegd april 2011

<http://www.doof.nl/Eerste-Beroepsinteresse-test-voor-doven-en-slechthorenden-29-1568.htm>

Harinck, F. (2010). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Apeldoorn: Garant.

Hiltten, J.van & Jansma, N.(2011) De beroepsgerichte vakdocent in rol van loopbaanbegeleider. *Bij de LES jaargang 7* blz. 16 en 17.

Josten, E, Korver, A & Lange, W (2007) *De positie van doven en zwaar slechthorenden op de arbeidsmarkt*. Tilburg:OSA

Klinktprima (2007)*verslag PAW werk-conferentie*

Geraadpleegd maart 2011

via <http://www.klinktprima.nl/nieuws/verslag-paw-werk-conferentie/>

Kuijpers, M.(2010). Kies geen leuk vak, maar een vak waar je moeite voor wilt doen. *Proccessional*, nr.2, 12-15.

Kuijpers, M.& Meijers, F.& Bakker, J.(2006). *Krachtige loopbaangerichte leeromgevingen in het (v)mbo: Hoe werkt het?* Driebergen: Het platform beroepsonderwijs.

Meijers, F.& Kuijpers, M.& Bakker, J.(2006). *Over leerloopbanen en loopbaanleren. Loopbaancompetenties in het (v)mbo*. Driebergen: Het platform beroepsonderwijs.

Meijers, F.& Kuijpers, M.& Winters, A.(2010). *Leren kiezen/kiezen leren*.
Utrecht: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

Meijers, F.& Kuijpers, M.& Winters, A.(2011). Loopbaanleren als probleem.
Bij de LES jaargang 7 blz. 28-29

Nelis, H., Sark, Y.(2010). *Puberbrein binnenste buiten*. Utrecht: Kosmos

Sart, A.Strating, G., Broekema, J. Verwoert, T.(2009). *Kiezen moet je (stimu)leren* . Amsterdam: Stichting Alexander

Spijkerman, R.& Admiraal, D.(2000). *Loopbaancompetentie.Management van mogelijkheden*. Alphen aan den Rijn: Samson.

Veen, R.van (2010) *Decaan en de school: organisatie LOB*. Blz 11-14

Wesemann, J.(2007) *Johan Wesemann pleit voor meer empowerment dove jongeren*

Geraadpleegd op 16 maart 2011),

via <http://www.simea.nl/vhz/artikelen/2007/Interview%202007-1.pdf>

Zandvoort, N.van (2009) *Het ontwikkelen van loopbaancompetenties op Viataal Compas*.